

Kruci

na Slovenskem Štajerskem.

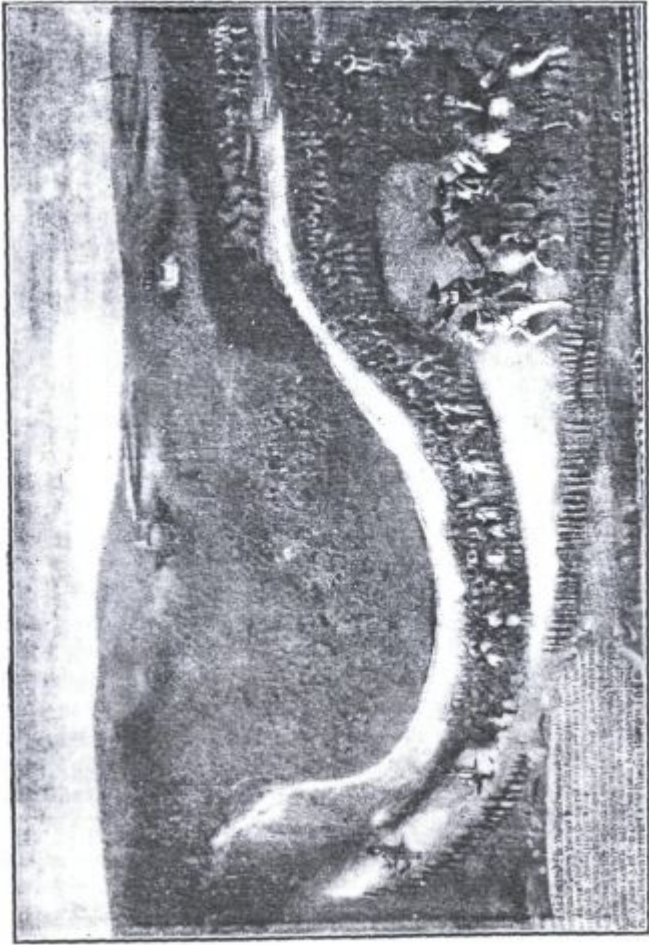
Maribor, 1905.

Založil Murski. — Tisk tiskarne sv. Cirila v Mariboru.

4244a

D 1999 / 3581

Simon Pornat gre nad Kruce.

I. Politično razmerje med avstrijskimi deželami in Ogrsko v 17. stoletju.¹

Grozen in usoden je bil 29. avgust leta 1526. za Ogrsko, za naše dežele in za ves krščanski svet. Mogočni sultan Soliman II. je ta dan pri Mohaču do nog potolkel krščansko vojsko; na bojnem polju je obležalo 500 odličnih plemičev in do 20.000 vojakov, med njimi tudi sam ogrsko-hrvaški kralj Ludovik II. Nasledki te bitke so bili grozni in so jih hudo čutili tudi naši očetje več sto let. Hitro po mohački bitki je sultan vzel glavno mesto ogrskega kraljestva, Budim, in čez nekaj let je večji del Ogrske in Slavonije prišel v turško oblast. Turki so tako postali naši najbližji sosedi. Od naših goric in planin pa doli globoko v Azijo do Himalaje so sedaj goreli turški ognji. „Kolikor je zvezd na nebu in peska v morju, toliko ima naš veliki car vojske; spomladi vas bomo zopet obiskali“, tako so se norčevali Turki iz krščanskih poslancev.

¹ Predaval Fr. Kovačič v Ljutomeru dne 27. novembra 1904. Priobčeno v „Slov. Gospodarju“ 1905. štev. 3—7.

Pa še druge zmešnjave so nastale vsled smrti kralja Ludovika, ki ni imel naslednikov. Ogrska in Hrvaška sta ostali brez kralja. Na Ogrskem je že prej bilo vse v neredu, ker se prevzetni velikaši niso nič zmenili za slabotnega kralja. Še hujši nered je bil sedaj, ko sploh ni bilo nikakšnega gospodarja in so tudi obširna posestva mnogih velikašev, ki so padli v boju, ostala brez gospodarjev. Važno je bilo sedaj vprašanje: kdo bo nov kralj? Za ogrsko krono sta se potegovala zlasti dva kandidata: avstrijski nadvojvoda Ferdinand iz habsburške rodovine in pa erdeljski vojvoda Ivan Zapolja, eden najbogatejših in najvplivnejših ogrskih velikašev. Ferdinand je mislil, da ima pravico do ogrske krone, ker je pokojni kralj Ludovik II. imel njegovo sestro Marijo za ženo, on pa je imel za ženo Ludovikovo sestro Ano. Roko mlade vdovice je skušal dobiti Ivan Zapolja, da bi tako lažje prišel do ogrske krone in bi se pogodil s Ferdinandom. Toda ona je ponudbo odbila, pač pa so velikaši potegnili z Zapoljem. Dne 10. novembra 1526. so Ogrina saboru v Stolnem Belgradu enoglasno in z velikim oduševljenjem izvolili Ivana Zapolja za svojega kralja ter ga kronali s krono sv. Štefana. Ko se je zbranim velikašem stavilo vprašanje: Hočete li Ferdinanda za svojega kralja: so vsi z enim glasom zavpili: Nečemo za nič na svetu!

Drugačnih misli pa so bili Hrvati. Njim se je za kralja ponujal sam sultan Soliman ter jih vabil na svojo stran z lepimi obljubami.

A Hrvati so Turke le predobro poznali in so s studom odbili to ponudbo.

Na novega leta dan 1527, so se sešli v Cetinju in so izbrali avstrijskega nadvojvoda Ferdinanda za svojega kralja, ki je že bil tudi češki kralj in lastnik notranje-avstrijskih dežel, t. j. Avstrije, Štajerske, Koroške in Kranjske. Hrvati so računali na to, da je avstrijski nadvojvoda kot neposredni sosed Hrvaške in Ogrske najbolj sposoben, da brani svoje dežele proti Turkom. Ker je bil vrh tega v ozki zvezi z nemškim cesarstvom, je bilo od njega upati zdatne pomoči in zaslombe.

Pa tudi na Hrvaškem je bila stranka, ki ni bila zadovoljna s Ferdinandom. Najprej je Krištof Frankopan sam želel postati kralj, a ko je bil Ferdinand izvoljen v Cetinju, je njegova stranka izvolila Ivana Zapoljo za hrvaškega kralja (dne 3. januarja 1527), vendar s pristavkom, da naj Frankopan z ozirom na Ferdinandove zasluge dela na to, da se oba kralja pogodita.

* * *

Prepir za ogrsko krono je stal štajersko deželo in posebej nas Slovence veliko krvi in denarja. Na Hrvaškem se je odpor proti habsburškemu nadvojvodu sčasoma polegel, tem hujše je pa vrelo na Ogrskem. Ta dežela je bila odslej čez 200 let razcepljena v tri dele: največji del je bil v turških rokah, drugi del je imel Habsburžane za vladarje, tretji pa domačega kralja, oziroma erdeljskega vojvoda.

Prepir za ogrski prestol je vir vseh političnih homatij v 16., 17. in 18. veku, zaradi katerih je naša dežela kot seseda Ogrske veliko trpela. Na Ogrskem je neprenehoma vrelo in kadar koli je prekipel krop iz ogrskega kotla, vselej je najprej poparil Štajersko, zlasti Mursko polje, ki je bilo najbolj odprto. Ravno ta boj za ogrski prestol je bil povod, da je razmerje med avstrijskimi deželami, zlasti Štajersko, naslednja stoletja bilo malo prijazno, da, naravnost sovražno. Pač pa je zvestoba do habsburške hiše in skupna nevarnost ozko zvezala Štajersko in Hrvaško.

Puntarski Ogri so držali večinoma s Turki in tako je naša dežela bila v vedni nevarnosti, če ne pred Turki, pa pred ogrskimi rogovileži. Že hitro po izvolitvi se je Ferdinand obrnil na štajerske deželne stanovce, naj mu krepko pomagajo, da utrdi svojo oblast na Ogrskem, da bo potem mogel uspešno se ustaviti napredujočim Turkom ter Štajersko in druge dežele obvarovati večje nesreče. Naša dežela je pomagala ustanoviti in vzdrževati vojno granico, za katero so notranje-avstrijske dežele plačevale na leto po 150.000 gld.; naši junaki so se bojevali složno s Hrvati proti Turkom in Ogrom na hrvaških in ogrskih tleh. Hrvati so pa tudi večkrat prišli na pomoč naši deželi.

L. 1538. sta Ferdinand in Zapolja sklenila mir, vsled katerega je Zapolja zadržal zemlje, katere je doslej imel in je bil priznan za kralja, a odreči se je moral zveze s Turki,

po njegovi smrti pa bi imela vsa dežela pripasti Ferdinandu. Ivan Zapolja je umrl že l. 1540, pa še na smrtni postelji je opominjal svoje velikaše in prijatelje, naj bodo zvesti turškemu sultanu, ki je njemu pomagal na prestol.

Tega so se Ogri držali in so tudi pod nasledniki Ferdinandovimi bili v zvezi s Turki ter ž njimi vred napadali naše dežele. Koncem 16. in začetkom 17. stoletja so še se pridružile verske homatije, ki so še bolj poostriale razmerje med avstrijskim dvorom in njegovimi deželami, pa med nezadovoljnimi Ogri. Ravno v 17. stoletju je naša dežela neprestano in hudo trpela zaradi ogrskih političnih zmešnjav. — Meseca oktobra l. 1604 so se spuntali na Ogrskem hajduki ter potegnili s Turki. Naslednjo spomlad je 26. maja 1605. 4000 hajdukov pridivjalo na Štajersko; preden se jim je mogla naša vojska v bran postaviti, so odnesli pete z bogatim plenom zopet na Ogrsko. Pa komaj so se ljudje malo pomirili, že so zopet prilomastili puntarski Ogri s Turki vred pod poveljstvom Begler bega, Ibrahima „pijanca“ in polkovnika Jurija Nemethyja proti Štajerski ter so napadli najprej kraje med Radgono in Feldbachom, potem se pa vrgli kakor besni volkovi na slovensko stran in so grozovito razsajali po Murskem polju in Slov. goricah do Drave. Vasi, trge in manj trdne gradove so požgali, živino, vino i. dr. so deloma požrli, deloma pa seboj odpeljali, kakor je tudi na tisoč ljudi moralo iti v britko

sužnost Pri tej priliki je tudi trg Veržej s cerkvijo in gradičem do tal pogorel, z gradičem izgine ondotno vojvodstvo, ki so ga imeli nekaj let srbski doseljenci.

Ko je l. 1619. nastopil vlado pri nas in na Ogrskem ter Hrvaškem Ferdinand III., je na vse strani švigal plamen upora, ki se je razvil v strahovito in dolgotrajno vojsko, ki je trajala celih 30 let (1618—1648). Tudi na Ogrskem se je našel takrat naslednik Ivana Zapolja. Sedmograški vojvoda Bethlen se je vzdignil ter vdrl na Ogrsko, v Ferdinandovo ozemlje. V hudi stiski se je Ferdinand zopet obrnil na Hrvate, naj nikar ne potegnejo z Madžari, in ko so se štajerski deželni stanovi obrnili nanj za pomoč, jim je odvrnil, naj sklenejo zavezo s Hrvati. To se je tudi zgodilo. Lavantinski škof Lenart (1619—1640) in general Stadler kot zastopnika vladarjeva, Jurij Galler pa kot zastopnik štajerskih deželnih stanov so prišli na hrvaški sabor ter prosili Hrvate, naj ohranijo zvestobo svojemu kralju ter skupno s Korošci, Kranjci in Štajerci odbijajo ljutega sovražnika, ki jim vsem skupaj preti. To prepotrebno zvezo je pa žalibog motil vladar sam, ker je posamezne kose varaždinskega generalata trgal in jih prideval k Štajerski, kar je Hrvate hudo žalilo.

Dočim so Ogri zbaenili s prestola Habsburžane, ostali so Hrvati zvesti, in v strašni 30 letni vojni so se brabro bojevali daleč gori po nemških poljanah proti Švedom in drugim sovražnikom cesarja Ferdinanda.

Med tem, ko je na severu besnela vojska, so iz Ogrske večkrat obiskali naše kraje ne-
ljubi gostje — Turki in ž njimi pomešana
ogrska drhal.

Po smrti Ferdinanda III. († 2. apr. 1657)
je zasedel cesarski in kraljevski prestol Leopold
I., ki je vladal vse do leta 1705, skoro pol
stoletja. Njegovo dolgo vladanje polnijo sami
boji s Turki in Ogri, katere so podpirali
Francozi. Mogočni francoski kralj Ludovik
XIV. (od leta 1643 do 1715) je hotel na vsak
način ponižati moč avstrijske vladarske hiše,
po smrti Ferdinanda III. je celo sam upal
postati nemški cesar. To se mu sicer ni po-
srečilo, zato pa je povsod podpihoval neza-
dovoljneže zoper cesarja. Staro nasprotje Ogrov
proti avstrijski vladarski hiši je pod vlado
Leopolda I. znovi izbruhnilo in cesarska vlada
sama je dajala temu povod, ker je svojevotjno
kršila stare pravice ogrskega in hrvaškega
kraljestva. Kakor takrat povsod v Evropi, zlasti
na Francoskem, skušali so tudi pri nas vpe-
ljati centralistični absolutizem, t. j. da vladar
sam ima vso oblast v rokah in jo sam iz-
vršuje.

Češka je bila po 30-letni vojski zlomljena,
sedaj se mora prikleniti tesno z dednimi kronovi-
nami še Ogrska in Hrvaška. Vse posebnosti ogr-
skega in hrvaškega kraljestva morajo prenehati,
vladar pobira davke in vojake brez državnega
zboru, uprava mora biti enotna, vse važnejše
službe dobivajo tujei, zvesti služabniki dvorske
politike, v urade se uvede nemščina itd. Vse

to je hudo žalilo tudi sicer zveste velikaše in je dalo povod zarotam in vstajam, pri katerih je nekaj vdarcev vedno priletelo tudi na štajersko stran.

Kmalu po nastopu Leopolda I. so se Turki začeli pripravljati na veliko vojno, hoteli so osvojiti Dunaj in na zvonik sv. Štefana zasaditi polumesec. Veliki vezir Ahmed Kōprili je modro računil na razpor med ogrskimi velikaši in cesarskim dvorom, saj še celo med cesarskimi vojskovodji ni bilo edinosti. Ogrji in Hrvati so se močno pritoževali, da cesarski vojaki ropajo po njihovi zemlji. S strahom in trepetom je šel glas od mesta do mesta, da se je leta 1663 v Belgradu zbralo 120.000 turške vojske, ki je naslednje leto 1664 vdrla na Ogrsko in sicer naravnost proti Muri, kjer je ob izlivu Mure v Dravo hrvaški ban Nikolaj Zrinjski pozidal močno trdnjavo Novi Zrinj.

Ta trdnjava je bila nekako ključ in ščit za Hrvaško, Štajersko in Ogrsko ob Muri, kot nekako protitežje proti Kaniži, ki je še bila v turških rokah. Viškovni poveljnik Montekukoli je storil nerodnost, da je hrabro hrvaško posadko pod banom Zrinjskim prestavil iz trdnjave ter jo namestil z Nemci, ki so po prvem turškem vdarcu pobegnili brez glave in se večinoma potopili v Muri. S težkim in razjarjenim srcem je naznanil Zrinjski ta dogodek štajerskim deželnim stanovom. Bati se je bilo sedaj, da bodo Turki vdrli čez Muro v Medjimurje in na Štajersko, vendar jim je hrabri junak Zrinjski zakrčil pot. Proti Turkom so

bile postavljene tri cesarske vojske: ena na Gornjem Ogrskem, ena ob Donavi, ena pa ob Muri. Slednjo je vodil vrhovni poveljnik Montekukoli. Tržani in meščani ob Muri so tudi morali na stražo. Manjkalo je pa tej vojski vsega, živeža, orodja in drugih potrebščin. Štajerska je bila v največji nevarnosti. Trpela je pa itak zadosti od surovih nemških vojakov, ki so imeli slab red in še slabšo plačo, katero so si potem sami siloma jemali pri ljudstvu. Prebivalci okoli Cmureka n. pr. so morali bežati v trg pred njimi.

Pri gori Sv. Gotharda sta se srečali cesarska vojska pod Montekukolijem in turška pod velikim vezirjem Ahmed Köprilijem. Stala sta si v resnici tukaj nasproti dva sveta: vzhod in zahod. Na eni strani so stali janičarji, poturčeni sinovi hrvaških in slovenskih starišev; videli so se tu odurni obrazi Tatarov, Mongolov, črncev iz Afrike. Na drugi strani so bili Slovani, Ogri, Nemci, Francozi in Italijani. Tudi francoski kralj je namreč sedaj, prisiljen po javnem mnenju, poslal pomoč, dasi je sicer vedno vlekel s Turkom proti cesarju. Dne 1. avgusta 1664 je Montekukoli do nog potolkel turško vojsko, do 10.000 Turkov se je potopilo v reki Rabi. Štajerska si je sedaj oddahnila. V spomin te zmage so Gradčani postavili na karmelitskem trgu kip Matere božje, ki še sedaj stoji na Jakominijevem trgu v Gradcu.

Sijajne zmage pa cesarski poveljniki niso znali izrabiti, sicer bi bili že zdaj lahko Turka vrgli iz Ogrskega. Cesarska vlada je storila

še večjo nerodnost, ko je 10. avgusta 1664 v Vašvaru sklenila sramoten mir, da se je zdelo, kakor bi bili kristjani premagani in ne Turki. To je vzbudilo veliko nevoljo na vse strani, tembolj, ker se je zvedelo, da sta v mirovni pogodbi tudi dva tajna člena: 1. da Turčija ne bo več podpirala upornih Ogrov zoper cesarja, 2. da Avstrija pusti Turkom prosto pot skozi Hrvaško proti Benečanom. Slednje se ne zdi verjetno, pač pa prvo. To je pa bilo ostro orožje v rokah nezadovoljnežev, češ, dunajski dvor išče le svojo korist, več mu je za uspeh osebne politike kakor za blagor narodov. — Da se je sklenil tako neugoden mir, je nekoliko bilo krivo slabo denarno stanje avstrijske vlade in pa ogrski vstajniki, na katere se je hotela sedaj vlada vreči, ko si je za silo stresla z vratu Turke. Ogrji in Hrvatje so se pa — ne brez povoda — pritoževali, da so naravnost izdani Turkom. Toliko truda, stroškov in krvi, tako sijajna zmaga, uspeh pa nikakšni, zakaj cesar je sprejel vse one pogoje, katere je bil že pred vojsko ponujal Turkom!

Ko so se meseca novembra zbrali delegatje na Dunaju, so se slišale britke pritožbe zoper obliko in vsebino miru. Ogrji so sedaj zahtevali, naj se jim vrne kraljevska krona, ki je bila odnesena iz Ogrskega, in naj se iz Ogrskega odstranijo vse avstrijske čete. To je bilo krivično, zakaj te čete so bile glavna bramba v deželi in avstrijske dežele so plačevale za vzdrževanje 88 ogrskih trdnjav na leto 300,000 gld. Nezadovoljstvo s cesarsko vlado je bolj

in bolj rastlo. Vsled tako sramotnega miru so mislili, da je boljše, da se Hrvati in Ogri sami na svojo roko pogajajo s Turki, kakor pa cesar mesto njih.

* * *

V tem času je med Štajersko in Hrvaško nastalo preporno pravno-politično vprašanje zaradi deželnih mej. Štajerska dežela si je z ene strani skušala priklopiti celi varaždinski generalat, z druge strani je pa nastal hud prepir z dolgotrajnimi pravicami zaradi nekaterih vasi v ljutomerski okolici, katere je grof Nikolaj Zrinjski hotel na vsak način pridružiti Medjimurju.

Dne 29. avgusta 1659 so se štajerski dež. stanovi, zbrani v deželnem zboru v Gradcu, obrnili v obširni pritožbi do cesarja ter ga prosili, naj s svojo besedo odpravi nepostavnosti in krivice, ki se tu in tam godijo. Med drugim omenijo, da si je grof Nikolaj Zrinjski že pred leti prilastil devet vasi, spadajočih od nekdanj k ljutomerski grajsčini, namreč: Mota, Cven, Pristava, Podgradje, Stročja ves, Krištanci, Grlova, Banovci in Radomerje ter jih neče postavnim lastnikom vrniti. Že pred 5 leti so bili deželni stanovi od njega zahtevali, naj dokaže, da ima pravico do imenovanih vasi, in on je s prva obljubil, češ, da hoče to zadevo predložiti v razsodbo ogrski vladi, ki naj stvar preišče in natanko določi. Toda to se do zdaj še ni zgodilo, pač pa sili s huzarji in hajduki dotične vaščane k roboti in

ako se kdo le količkaj protivi, ga da z živino vred odpeljati v Čakovec, kjer je neusmiljeno tepen in zaprt.

Vsled te pritožbe je cesar ukazal posebni komisiji, naj vso zadevo preišče. A kjer je šlo za prostega kmeta, se ni mudilo. Preteklo je 12 let, preden je komisija začela svoje delovanje. Novembra 1671 je prišel v tej zadevi v Ljutomer svetovalec deželne kamore, Viljem Calucci, ki je dne 5. novembra t. l. vpričo 300 do 400 ljudi pregledal stare mejnike in zaslišal najstarejše ljudi. Vsi so mu enoglasno izpovedali, da si je grof Nikolaj Zrinjski leta 1652 ravno pred žetvijo z oboroženo roko prisvojil zemljišča 5000—6000 težakov. K temu ga je bil bojda našuntal nek menih Franc Kosmi, ki je pri njem bival. Takoj potem je prišla sicer komisija tje, a morala je zopet oditi, ker se je Zrinjski zagrozil, da pride tje tudi on s 400 buzarji, kar ni nič prijetnega obetalo.

Do tega prepira pa je prišlo tako le: Ljutomersko grajščino je takrat posedal grof Gašpar Draškovič, ki je svojo edino hčer Evzebijo dal za ženo Nikolaju Zrinjskemu, ki je bil lastnik Čakoveca. Za doto ji je dal gradova Trakoščan in Klenovnik na Hrvaškem, Zrinjski pa mu je zato položil 30.000 gld. Ko je pa Evzebija že leta 1651. umrla brez otrok, je oče zahteval gradova nazaj. Zrinjski pa gradov ni hotel prej izročiti, dokler mu Draškovič ne vrne svote 30 000 gld. Draškovič je pa grad Trakoščan siloma vzel, toda Zrinjski

mu ga je kmalu s hrvaško in nemško vojsko nazaj vzel in vrnil še-le takrat, ko mu je izplačal 30 060 gld. Iz maščevanja je Zrinjski leta 1652 planil na Draškovičeva posestva na Murskem polju.

Vsled dvornega dekreta 10. jan. 1672 je imela zadevo preiskati še ena komisija in potem razsoditi. Udje te komisije so bili: zagrebški škof Martin Borković, višji davkar harmice v Nedeljišču in oskrbnik fiskalnih zemljišč Peter Prasinsky, svetovalec dvorne kamore Calucci, zastopnika Zrinjskih in lastnikov ljutomerske grajščine in Mihael Wellaher, zastopnik štaj. dež. stanov. Ta komisija je pričela svoje delo 12. marca 1672. s pregledovanjem mej pri Razkrižju. Izmed 123 povabljenih prič je bilo zaslišanih 63, ki so jasno dokazale, da si je Zrinjski te vasi krivično prilastil. Dne 19. marca je bila zaslišana tudi vdova med tem umrlega Nikolaja Zrinjskega,¹ ki pa ni vedela kaj posebnega povedati. Zastopniki Zrinjskega in hrvaške kraljevine pokazali so sicer neko listino, s katero je stolni kapitol v Pečuhu še l. 1355. pričal, da je mejo med Ogrsko in Štajersko že kralj Bela tako določil, kakor je trdil Zrinjski, a komisija je vkljub temu razsodila v prid ljutomerski grajščini, ni pa iz-

¹ Raztrgal ga je divji merjasec na lovu v Kuršanskem logu ob Dravi nasproti Varaždinu dne 18. novembra 1664.

rekla, spadajo li te vasi pod Ogrsko ali Štajersko.¹

Iz splošnega nezadovoljstva na Ogrskem in Hrvaškem se je izcimila velika zarota ogrskih in hrvaških velikašev, ki so v svoje kolo potegnili tudi bogatega štajerskega velikaša Erazma Tattenbacha, zakaj tudi na Štajerskem je bilo med ljudstvom veliko nezadovoljstvo zaradi ogromnih davkov. Na čelu tej zaroti so bili mogočni velikaši: ban hrvaški Peter Zrinjski in njegov svak, mladi knez Franjo Frankopan, na Ogrskem pa palatin Wesseleny, dvorni sodnik Franc Nadasdy in Franc Rakoczy, zet Petra Zrinjskega. Namen te zarote je bil, da se Ogrska in Hrvaška odtrgata od Avstrije, vladar na Ogrskem bi bil Rakoczy, hrvaški kralj bi postal Peter Zrinjski, Tattenbach bi pa postal knez Južne Štajerske. Toda Tattenbachov strežaj je vse ovadil in še preden so zarotniki bili pripravljeni, je prišlo že vse na dan. Kazen je bila ostra. Zrinjskega in Frankopana so obglavili v Dunajskem Novem mestu dne 30. aprila 1671. Zastonj so bile vse prošnje za pomiloščenje. Dvorni svetovalci so računili na velika posestva teh dveh mož, ki so po njuni smrti postala državna lastnina. Ž njima sta izumrli dve slavni hrvaški rodovini Zrinjskih in Frankopov, ki so dali domovini toliko slavnih junakov. Tudi Erazem Tattenbach je bil v Gradcu dne 1. decembra

¹ Glej „Mitttheilungen des histor. Vereines für Steierrn., XXXIX“, str. 121—123, pa „Časopis za zgodovino in narodopisje“, l. 1904, str. 176.

1671 ob glavo djan, star še le 37 let. Istotako Nadasdy, dočim je Rakoczy na prošnjo svoje matere bil pomiloščen. — Ko se je kuhala ta zarota, so po zimi leta 1669—1670 Ogri razbijali po Štajerskem okoli Svetinji in Ljutomeru.

Komaj so zadušili zaroto Zrinjskega in Frankopana, že se je vnel na Ogrskem nov upor proti cesarski oblasti. Leopold I. se je močno zmotil, ko je 6. maja 1671 pisal svojemu poslancu na Španskem, da sedaj stvari na Ogrskem dobro stoje, on pa se hoče te priložnosti poslužiti ter v Hungariji stvari drugače urediti, češ, sedaj je Ogrska precej mirna, zatoj upa, da bo kmalu vse v drugi tir spravil. Sredstva in pota, po katerih je hotel svoj namen doseči, so pa bila popolnoma napačna. Ogrska naj bi s Hrvaško čez noč postala dedna dežela, enaka drugim kronovinam ter tesno združena z njimi. Najhujše sovražnike ogrskih pravic je cesar pošiljal za uradnike na Ogrsko, nabiral je velike davke, Hrvatoma je pa hotel vzeti generalat varaždinski in stegniti ali celo odpraviti bansko čast.

Kratenje deželnihi pravic je Ogru hudo razpalilo. Leta 1678 je stopil na čelo razjarjenim vstašem mladi grof Tököly, ki si je kmalu osvojil severozahodno Ogrsko ter se proglasil za ogrskega kralja. Francoski kralj Ludovik XIV. je pa bil zaščitnik Ogrske. Tököly se je bil med tem oženil z mlado vdovico Franca Rakoczyja († 1676), Heleno, hčerjo umorjenega Petra Zrinjskega, ki se je

zaklela, da se mora maščevati nad Nemci in dunajsko vlado. Naenkrat je bila vsa Ogrska v plamenu; cesarske vojske so bile proti njim preslabe; ogrski vstaši so se klatili celo po Moravskem, v največji nevarnosti pa je bila sosedna Štajerska, kjer je bilo tudi dosti nezadovoljstva.

Po zimi l. 1677 je vdrlo 6500 Turkov in ogrskih roparjev čez Rabo na Štajersko, k sreči so jih pa odpodili junaški Hrvati. Meseca septembra l. 1681 je zopet 6000 Turčinov prihrulo do Radgone, ki so vse požgali in 300 kristjanov odpeljali v sužnost.

Vrh tega je pretila vojska s Francozi; cesarska vlada je bila v največjih stiskah. Da si zagotovi Hrvate, jim je cesar dal zopet bana, s Tökölyjem pa je sklenil mir najprej na 6 mesecev, potem pa meseca marca leta 1680. na celo leto. Madžarom je dal domačina za upravitelja in l. 1680 je sklical zopet ogrski deželni zbor, h kateremu je povabil tudi Tökölyja, ki pa ni prišel. Cesar mu je ponudil, da se za stalno izmirita, toda drug drugemu nista zaupala. Tököly je sicer obljubil, da bo razpustil svoje čete, a njegov zaveznik, Turek, je bil za boj in kmalu je Tököly pretrgal vse vezi s cesarjem ter prosil pomoči pri turškem sultanu, ki mu jo je tudi obljubil in ga imenoval za upravitelja Ogrske. Pred obzidjem trdnjave Füleki so mu Turki izročili krasno diplomu, s katero je bil imenovan kralj Krucev in mu je bilo podeljeno gospodstvo čez Srednje Ogrsko. Za to je pa obljubil

plačati Turkom vsako leto 40.000 piastrov ter jim pomagati s svojimi četami. V znamenje svoje oblasti je prejel Tököly buzdovan in zastavo, pozneje tudi krono in odslej je bil Turčiji podložen „Hospodar“.¹

Francoski kralj je pa naročil svojemu poslancu na Poljskem, naj da Tökölyu denarja, kolikor ga potrebuje. Leta 1682. je potekel vašvarski mir in cesar je poslal poslanca k sultanu, da obnovi in podaljša mir. Dolgo je moral cesarjev poslanec v Carigradu čakati na avdijenco, naposled pa ga je sultan sprejel jako nemilostno in hladno. — Pred vratmi je bila zopet velika vojna s Turki.

Po Štajerskem se je že meseca avgusta l. 1682. s strahom in trepetom pripovedovalo, da prihaja Turek z veliko močjo, združen z madžarskimi puntarji. Kraji okoli Ljutomera, Radgone in višje so bili brez vsake brambe ter bi morali pasti kakor zrela hruška v turško žrelo. V naglici so spravljali na mejo puške, tepove, smodnik i. dr. Poslali so na štajersko-ogrsko mejo regiment dragoncev in infanterije, ki se je razmestila po trgih, mestih in vaseh od Ljutomera gori do Wildona in Hartberga. Toda ti vojaki so bili prava nadlega ljudstvu. Povsod so se jih branili in bali; Mariboržani celo dveh kompanij kirasirjev sploh niso pustili v mesto. O pustu l. 1683 so bile prepovedane vse zabave, plesi, maškarade i. t. d.; naznaniti so morali vse berače in postopače,

¹ Weiß, Weltgeschichte X, str. 502.

ki so morali pomagati delati utrdbe. Ljutomerski tržani so dobili orožje ter so morali od 3. julija do konca septembra 1683 stati na straži ob Muri, nobeden ni smel ostati doma pri ženi in otrokih. Vsled neprestane ježe jim je pocepalo mnogo konj. Zaradi nevarnosti pred Turki, pa še bolj pred ogrskimi roparji so občinske in cerkvene denarje, listine in dragocenosti spravili v graščino Faal (vdravski dolini). Premožnejši ljudje so bežali v oddaljene in varne kraje. Štajercem je prišel na pomoč tudi slavní kranjski zgodovinar Vajkard Valvazor.

Dne 1. maja 1683 se je vzdignilo 250.000 Turkov s 300 topovi ter so se pod poveljstvom bojaželjnega velikega vezirja Kara Mustafa napotili na ravnost proti Dunaju. Cesarske vojske je bilo komaj 60.000. Ogrski palatin Eszterhazy je sicer klical Ogre pod orožje, pa le malo kdo se mu je odzval; Madžari so rajši potegnili s Turkom in Tököly se je srčno veselil zadrege, v kateri je bila avstrijska vlada. Pač pa je hrvaški ban Nikolaj Erdödi z generalom Herbersteinom postavil na Muro 8000 Hrvatov, da si ravno sta sultan in Tököly prijazno vabila Hrvate na svojo stran.

Velika nevarnost je vendar bila tokrat odvrnjena od naših dežel in turški moči zadan smrten udarec. Dne 12. septembra leta 1683 je junaški poljski kralj Jan Sobieski sijajno premagal pred Dunajem Kara Mustafa, katerega je dal potem sultan ob glavo djati.

Junaški princ Eugen je kmalu potem očistil Ogrsko turške golazni ter prodrl celo

v Bosno, dokler ni bil 26. januarja leta 1699 sklenjen v Karlovcih mir, s katerim se je sicer marsikaj doseglo, le ubogi Hrvatje so za svoje junaštvo dobili slabo plačilo, ker so nekatere važne hrvaške trdnjave ostale še v turških rokah, druge pa so se morale Turkom na ljubo podreti in tako je bila Turkom še vedno odprta pot na Hrvaško, vendar pa je vsaj zemlja med Savo, Dravo in Uno bila rešena turškega jarma. Na Štajersko odslej ni več stopilo turško kopito.

* * *

Vsakdo bi pričakoval, da se bodo vsaj zdaj začeli mirni časi, ko si bode poljedelec lahko mirno žvižgal za svojim plugom, obrtnik pa brez strahu opravljal svoj posel v delavnici. A Turke so sedaj nadomestili Ogri. Na Ogrskem je vrelo še naprej in ogrski roparji niso nič zaostajali za Turki. Deloma je tem homatijam bila vzrok zopet dunajska vlada, ki je s svojimi centralističnimi in ponemčujočimi mrežami dražila že itak nemirne Madžare.

Ogrska je bila sicer očiščena Turkov, toda povsod je bila zmešnjava, na vse strani same razvaline. Reda in preosnov je trebalo v upravi in v drugih strokah javnega življenja in avstrijska vlada je pač bila poklicana, da uredi ogrske razmere ter napravi podlago za daljni mirni razvoj. Toda veliko vprašanje je bilo, kako to doseči? Ogri so že bili vajeni nereda in so se jim urejene razmere zdele neznosen jarem. Avstrijski dvor pa ogrski velikaši so

si stali nasproti kakor ogenj in voda; dvor je hotel absolutistično vladanje, Ogri pa so se krčevito držali svojih pravic, avstrijska vlada je hotela red, Ogri pa prostost in le prostost. Na Dunaju se je dne 29. julija 1688 ustanovila komisija za ureditev Ogrske. Reformni načrt, ki ga je sestavila ta komisija, je obsegal res marsikaj koristnega, kar bi moglo gmotno in duševno povzdigniti Ogrsko, toda Ogri so se vsemu upirali. Mogočni velikaši niso hoteli o tem nič slišati, da bi se tudi njim davki primerno naložili, vsa davščna bremena so hoteli zvaliti le na nižje plemstvo, pa na meščane in kmete, ki so že itak popolnoma ubožali, ker je poljedelstvo in obrtništvo bilo popolnoma zanemarjeno. Ogre je dalje jezilo, da je avstrijska vlada v zapuščene kraje naseljevala Nemce in pošiljala nemške uradnike na Ogrsko.

Vsled te napetosti med avstrijskim dvorom in Ogri je izbruhnila na Ogrskem koncem 17. veka grozna vstaja, katero je tudi naša dežela le prehudo čutila. Že itak na vse strani švigajoč plamen je še začetkom 18. veka dobil novega goriva v političnih spletkah med Avstrijo in Francosko. Leta 1700 je umrl španski kralj Karol II., za španski prestol sta se sedaj potegovala Ludovik XIV. za svojega vnuka, cesar Leopold pa za svojega sina Karola. Ludovik je zoper cesarja podkupil ogrske nezadovoljneže, katerim na čelu je bil sedaj Franc Rakoczy mlajši.

Franc Rakoczy II. je bil sin onega Franca Rakoczyja, katerega je bil cesar pomilostil v

zaroti zrinjsko-frankopanski, mati pa mu je bila Helena, hči umorjenega Petra Zrinjskega, ki je zadnje dneve preživela v Nikomediji na Turškem, kjer je umrla 60 let stara, l. 1703 in je do smrti preklinjala dunajsko vlado. Očim Rakoczyjev, drugi mož Helenin, je bil znani Tököly, ki je tudi v Aziji v pregnanstvu umrl. Ni čuda, da se je tedaj mladi Rakoczy že v mladosti navzel mržnje do dunajske vlade.

Izprva je s svojo materjo bival na gradu Munkač, ko je pa cesarska vojska osvojila Munkač, je z materjo prišel na Dunaj, potem pa v šolo k jezuitom v Pragi. Po dovršenih študijah je z dovoljenjem cesarjevim potoval po Italiji, kjer se je tudi celo spridil. L. 1696 se je proti volji cesarjevi oženil s hčerjo hesenskega vojvoda ter je živel deloma na Dunaju, deloma na svojih posestvih na Ogrskem. Na videz se je delal jako vdanega cesarju, v resnici pa je iskal le priložnosti, da nastopi stopinje svojih starišev. Francoski poslanec Villars je porabil njegovo častilakomnost ter ga je nagovoril, naj se vzdigne zoper cesarja. Dne 1. novembra l. 1700 je ponudil francoskemu kralju Ludoviku XIV., naj Ogrsko napravi za volivno državo pod francoskim pokroviteljstvom, ki bi bila potem ob enem s Poljsko močna bramba zoper Avstrijo. Toda častnik, ki je nesel dotično pismo francoskemu kralju, ga je na Dunaju izročil avstrijski vladi. Dne 18. aprila 1701 so Rakoczyja na njegovem posestvu nenadoma vjeli ter ga prepeljali v ravno tisto ječo, iz katere je njegov

ded, Peter Zrinjski, pred 30 leti šel na morišče. Šest mesecev je bil tu zaprt in gotovo bi bil izgubil glavo, ko bi mu ne bila prišla na pomoč njegova žena. Podkupila je stotnika Lehmana, ki mu je pomagal zbežati iz ječe. Dne 7. nov. 1701 je kot vojak preoblečen ubežal iz ječe, na Donavi ga je čakal brodar, ki ga je prepeljal, potem pa jo je popihal na Poljsko, kjer mu je francoski poslanec oskrbel varno zavetje. Doma so ga l. 1703 proglasili za veleizdajca in obsodili na smrt, njegova posestva pa zaplenili. Zato pa mu je francoski kralj dal izplačati najprej 25.000 lir, potem pa mu je nakazal mesečno plačo 30.000 lir. — Že l. 1703 je s konjeništvom vdrl iz Poljskega na Ogrsko, ki je bila mahoma vsa v plamenu. Avstrija je prišla v največjo nevarnost, ker so se s Francozi združili tudi Bavarci. Na Ogrskem se je začelo grozno ropanje in požiganje; Rakoczyjeve tolpe, tako imenovani Kruci, so prekoračile tudi štajersko mejo ter so zlasti grozno rogovilile po Murškem polju in okoli Središča. Nek ogrski zgodovinar pravi, da se je v teh bojih napravilo toliko škode, da bi se s tem lahko 50 let plačevali vsi davki.

Na Ogrskem je boj besnel naprej še tudi pod vladjo cesarja Jožefa I. (1705—1711). L. 1707. je bil Rakoczy na vrhuncu svoje moči; habsburško rodovino je zbacnil z ogrskega prestola ter proglasil smrtno obsodbo nad člani cesarske hiše.

Po l. 1707. je začela bledeti Rakoczyjeva

zvezda, njegovi lastni pristaši so se naveličali ropanja in prelivanja krvi; proti njegovi volji so l. 1711. v Szatmaru sklenili mir, a Rakoczy se ni hotel vdati in ne priznati miru, marveč ja odšel v pregnanstvo ter je umrl l. 1735. v Rodosto.

Poslej je bil med Ogrsko in Štajersko mir vse do l. 1848, ko so zopet skušali Ogrji vdreti na Mursko polje in ob Dravi proti Ptuj, a posrečilo se jim je to le deloma okoli Središča. V tem okviru političnih razmer med Ogrsko in Avstrijo so se vršili napadi Krucev na Slov. Štajersko, o katerih nam je sedaj govoriti.

II. Kruci na Slovenskem Štajerskem.¹

1. Prvi pojavi Krucev.

Med mnogimi sovražniki, ki so svoje dni po prijetnih in rodovitnih krajih med Muro in Dravo črez vse grozovitno razsajali in katerih ljudstvo še dan današnji ni pozabilo, zavzemajo za divjimi Turki brez dvoma prvo mesto Kruci. Ravno kar je preteklo dvesto let, kar so ti divjaki v večjih in manjših tolpah zaporedoma prihajali v naše kraje ropat in požigat, ali dolga vrsta let še ni mogla iz spomina izbrisati prebitkih skušenj, ki so jih

¹ Ta spis o Krukih je sestavil in priobčil rajni g. Matej Slekovec v „Slov. Gospodarju“ l. 1880, št. 5—12. Nekoliko spopolnjen se nahaja v Ljutomerski kroniki, po njem je predaval v Ljutomeru dne 27. novembra 1904 g. J. Kociper.

naši predniki prestali v onih žalostnih časih. Zato se je beseda „Kruc“, čeravno je po obliki tuja, na Murškem polju in po Slovenskih goricah celo udomačila in pomeni zdaj: korenjaka, neprestrašenega in predrznega, zdaj, divjaka brez vsakega sočutja in vere, kateremu ni sveto ne blago, ne življenje.

Prve sledove Krucev najdemo že za cesarja Maksimilijana I., ki je vladal od l. 1493—1519. Takrat namreč je več ko 10.000 ogrskih kmetov popustilo svoje domovje, da bi šli nad divjega Turčina in mu pokazali pot tje, od koder je prišel. V znamenje, da hočejo za povelicanje svetega križa iti v vojsko, so si nekateri, kakor za časa križarskih vojsk, pripeli na desno ramo ali pa na prsi rdeč križ, po katerem so dobili ime: križarji ali pa po latinski besedi — „crux“ — križ — tudi Kruciati ali Kruci. Njihov vodja, zviti Jurij Dosa pa ž njimi ni šel nad Turke, temuč je, dobro vedoč za mržnjo kmetov do grajščakov, planil nad gradove plemenitašev ter ropal in plenil, kjer se je le dalo. K tej tolovajski drhali je vrelo od vseh strani vedno več ljudi, ne samo kmetov, katerim je delo presedalo, temuč tudi z vlado nezadovoljnih grajščakov, in buknila je grozna vstaja, ki je trajala več let in delala vladarjem velike preglavice. In zanaprej so se ogrski nezadovoljneži ali mal-kontenti, ki pa niso bili ničesar drugega, kakor puntarji in roparji, imenovali sploh le Kruci.

Ko so se l. 1683. brezštevilne trume Turkov

pomikale proti Dunaju, kazal jim je najkrajšo pot tje „kralj Krucev“; njegove čete pa so ostale kot turška rezerva na Ogrskem ter so se enako pogubonosni povodnji razlile na razne kraje. Da bi bili Kruci l. 1683 razbijali tudi po Murskem polju, o tem nimamo zanesljivih poročil, pač pa trški zapisnik ljutomerski pripoveduje, da so tržani koncem l. 1682 in v prvi polovici l. 1683 mnogo trpeli od cesarskih vojakov.

* * *

Poprej se je mislilo, da je l. 1683. Kruce pri Ljutomeru slavno premagal ondodni župnik Simon Pornat, ki se je postavil na čelo tržanom, toda Simon Pornat ni bil nikdar župnik v Ljutomeru. Dne 6. februarija 1687 je dobil župnijo Sv. Križa in v svoji prošnji za to župnijo pravi, da je tri leta služboval med krivoverci v „Neuhaus“ na Nižjem Ogrskem v veliki telesni nevarnosti (eum summo corporis periculo), kjer ga je nek krivoverec po glavi vdaril in zelo ranil; potem mu je bila podeljena malonedeljska župnija, kjer biva že 4 leta, a dve leti je bil med okuženimi (inter pestiferos expositus). Ker pa se pri Mali nedelji s svojo staro materjo ne more preživiti, prosi za Sv. Križ, ki vtegne boljši biti.

K omenjeni trditvi je zavedla Povodna in ž njim tudi druge stara slika, ki se nahaja v ljutomerski občinski svetovalnici in katero smo pridejali tej knjižici. Ko je pozneje Slekovec spisoval ljutomersko kroniko,

je uvidel to pomoto; o sliki, ki jo je dal Pornat napraviti l. 1690 v zahvalo za rešitev iz vseh nevarnosti, pa on misli, da brezdomno predstavlja dogodek v Neubaus-u, ki ga omenja Pornat v svoji prošnji za župnijo Sv. Križa. A ta razlaga se ne zdi verjetna. Prizor na naši sliki se nanaša na Mursko polje in sicer najbrž na dogodek iz l. 1683. Napis na sliki namreč na prvem mestu in izrečno omenja nevarnost, v kateri je bil ob času ogrske vstaje (zur Zeit der Hungerischen Rebellion) l. 1683, vse druge nevarščine omenja le splošno.¹

L. 1683. Pornat že ni bil več na Ogrskem, ker v svoji prošnji za križevsko župnijo pravi, da je že 4 leta pri Mali nedelji in od tega je bil dve leti med okuženimi, kje, ne pove natančneje. Slika je sicer že v precej slabem stanu, vendar se razločno pozna vijugasta Mura, ob njej pa vrsta ljudi in njim ob strani župnik Pornat, kažoč z desnico preko Mure. Onstran Mure

¹ Cel napis se glasi: „Gott zu Lob und Ehr, und einer Ewigen Gedechnuss ist diese Taffel von mir Simon Joseph Pornat, Pfarrer Alda, alhero resolvirt und verehret worden, dieweilen ich mich zur Zeit der Hungerischen Rebellion des 1683 Jars in allen Begebenheiten sowohl, als in den denselben vorbeygegangenen Occassionen und Scharmützeln meiner geistlichen Schuldigkeit gemäß, ja auch in oftmaligen, höchsten Lebensgefahren und aller Willen zur Rettung vieler christkatholischen Seelen als ein geistlicher Seelsorger allenthalben freywillig dargestellt und zu genießen geben hab, und nebst Allen durch wunderbare Schickung Gottes (Gott sey Lob) von allen gegenwärtigen Uebeln und Unglück gänzlich behütet und bewahrt worden bin. 1690.“

se tudi vidi skupina ljudi — ogrski vstaši, v nekoliko oddaljenosti onstran Mure se pa vidita dve cerkvi in nad njima že precej zbrisan, a še čitljiv napis, ki se pa na naši fotografiji ne pozna: DISCHINA — OJSNIDZ (Tišina in Sobota, ki se je nekdaž imenovala Ojsnica). Najbrž je tedaj župnik Pornat l. 1683 s svojimi ljudmi zabranil Krucem prehod preko Mure. Slika je visela blizu 100 let v župnijski cerkvi Sv. Križa, a ko je cesar Jožef II. ukazal odpraviti vse posvetne slike iz hiš božjih, kupil jo je najbrž kateri Ljutomerčan in tako je prišla ta slika v Ljutomer in iz nje so krivo sklepali, da je bil Pornat ljutomerski župnik.

* * *

Ko so bili Turki pred Dunajem premagani, se je Tököly s svojo drhaljo pomaknil na Zgornje Ogrsko, kjer ga je general Schulz dne 17. septembra 1684 precej potolkel in mu vzel več trdnjav. Tudi novi veliki vezir, Ibrahim, s priimkom „satan“, Tököly ju že več časa ni prav zaupal ter ga je hotel odstraniti. Povabil ga je torej k sebi in „kralj Krucev“ je bil v železje vkovau in je moral v Drinopolje. Brez dvoma bi bil tam umorjen, pa ob pravem času je nek krščanski junak njegovemu nasprotniku, divjemu Ibrahimu kmalu potem v krvavem boju odsekal glavo. — Ibrahimov naslednik, Sulejman pa je Tököly-ja oprostil in ga poslal na Zgornje Ogrsko. In zopet se je začelo razbijanje in ropanje divjih

tolp na vse strani. Tudi v ljutomerske kraje je l. 1685 neki Pelhazy, Tököly-jev privrženec, z nekaterimi Kruci nižje Veržeja prirazbijal prek Mure, si okoli sv. Križa po Murskem polju naropal raznoterega blaga, nekatere hiše zažgal in se potem tako uaglo, kakor je prišel, zopet vrnil črez Muro na Ogrsko. Pri tej priliki je lastnik Braneka in ljutomerskega gradu, Tomaž baron Mauerburg, podeč z nekaterimi pogumnimi možaki Kruce proti Muri, vjel med drugim tudi petletnega turškega otroka, sina Ibrahima, bivšega paše v Budi. Razkačeni Kara Mustafa je namreč na svojem begu izpred Dunaja dal očeta Ibrahima v Gjuru grozovito umoriti¹; mati, neka Dinva iz Bude pa je z malim otrokom ubežala k Tököly-ju. Njegove čete so vzele malega Turčina seboj na Štajersko, kjer je prišel v roke krščanskim možakom. Ta otrok je bil dne 8. junija l. 1687 pri Sv. Miklavžu v ljutomerskih gorica^h od takratnega župnika Mihala Žagerja slovesno krščen in je dobil ime Franc Karol². Boter mu je bil Ivan Jožef baron Mauerburg, brat zgoraj imenovanega Tomaža, ki je poleti živel

¹ Dr. J. B. Weiß, Weltgeschichte, X. 524.

² Krstna knjiga pri Sv. Miklavžu. „Anno Domini 1687 die 8. Junii baptizatus est hic in ecclesia Parochiali S. Nicolai promontorii Luttenbergensis juvenis Turca septem annorum nomine Franciscus Carolus, patris Ibrahim Passae, matris Dinoe - Dinoe Budensis. Patrini: Illustrissimus Dominus Johannes Josephus lib. Baro-Baro a Mauerburg, et Illustrissima Domina Anna Elizabetha Francisca a Foesian ex Zassavetz per parochum hujusdem Michaellem Sager.“

večjidel pri svojem velikem vinogradu v Zasu in je otroka odgojeval. Kaj je iz malega Turčina pozneje postalo, ni znano. Njegov odgojitelj in boter je dne 10. sušca l. 1719 umrl 69 let star in je pokopan pri minoritih v Ptuj.

Nekaj časa je Tököly še po Ogrskem rogovilil, toda njegove trume, od cesarske vojske vedno nadlegovane, so se manjšale od dne do dne. Dne 19. prosinca l. 1688 morala se je vdati tudi njegova najmočnejša trdnjava Munkač, katero je njegova soproga Helena Zrinjska dve leti junaško branila. Med raznimi dragocenostmi, ki jih je tukaj cesarska vojska zaplenila, bila je tudi krona „kralja Krucev“. Podobna je dragonski čeladi. Spodnji del je vijolične barve in obrobljen štiri prste na široko s čistim zlatom; zgornji del je pa obokast in bel, s platnom obšit in okrašen z velikim dragocenim kamenom¹. Kralj Krucev prišel je torej ob svojo krono, zato pa ga je turški veliki vezir l. 1690 imenoval velikega kneza sedmograškega. In ko se je Tököly s svojimi ostalimi trumami tje umaknil in tam še nekoliko let rogovilil, so prebivalci ljutomerske okolice imeli precej časa mir pred Kruci.

Hujše so pa čutili pest grozних Krucev naši kraji, ko se je postavil na čelo vstašev že zgoraj omenjeni Rakoczy.

¹ Sim. Povoden, Rokopis.

² Hammer, Geschichte des osmanischen Reiches, VI. 507.

2. Kruci v Ljutomeru l. 1704.

Z malim krdeleem konjikov prikazal se je Rakoczy l. 1703 na ogrski meji in mahoma je švignil po vsej deželi plamen silne vstaje. Celi roji nezadovoljnežev so od vseh strani k njemu vreli, truma je naraščala od dneva do dneva in narastla do velikanske armade. Ž njo je premagal Rakoczy prav lahko cesarsko vojsko in užugal več trdnjav. In zdaj so se mnogobrojne trume, enako mogočni reki, kadar jej se korito stesni, razlile pogubonosno na vse strani in pridirjali so Kruci zopet na Štajersko. Tudi slovenski kraji med Muro in Dravo morali so znovič čutiti besnost divjih Krucev. Blizu 30.000 ogrskih vstašev pod raznimi vodji je ropalo in požigalo pri Sali, Borovju, Fridbergu in Dekanoveih — da, ena truma teh divjakov je pod Karlyi-jem pri razbijala celo do Dunaja. Posrečilo se je sicer, premagati Forgača, enega vodja puntarskih čet, ali grof Heister te zmage ni dalje izkoristil in tako je ostala brez vsakih nasledkov. Razškopljene trume so se kmalu zopet zbrale ter še drzneje ropale. V dveh večjih oddelkih prebrodili so Kruci l. 1704 Muro in sicer v Medjimurju in pri Veržeju ter so se utaborili v Nedeljišču in v Veržeju, od koder so se v manjših trumah sem in tje razškropili in ropali.

Oni pri Veržeju so se kmalu, povodnji enako razlili čez rodovitno Mursko polje ter so napravili na Moti, v Braneku in Razkrižju manjše tabore, v katerih so spravljali naro-

pane reči. V Ljutomer je ena četa Krucev prihrula v soboto 8. februarja, a takratni župan Jurij Smrekar jo je z nekaterimi pogumnimi tržani mahoma napadel in srečno iz trga zapodil. A drugi dan, v nedeljo med 8. in 9. uro zjutraj so se divjaki vrnili v večjem številu ter so, odpodivši straže, prihruli z groznim kričem iz spodnjih trat v trg. Najprej so vdrli v cerkev in pobrali vse dragocenosti; potem so pa planili, kakor bi bili od hudiča obsedeni, nad oltarje in svete podobe. Kapelan Mat. Kosi in ormoški frančiškan p. Bruno sta morala povžiti posvečene hostije, katere so divjaki iz ciborija izsipali na oltar. Vse po cerkvi so razdjali in podrli, na kup znosili in sežgali, v oropano in izpražnjeno cerkev pa postavili svoje konje. Kolika oskrumba brez ozira na neizmerno škodo! Da taki divjaki niso prizanesli tudi župnišču in drugim hišam v trgu, razume se samo ob sebi. Takratnemu župniku Andreju Vizer (1697—1707), ki se je skril v pivnico in od ondot pisal radgonskemu dekanu, kako hudo se mu godi, so poropali, požgali in vkončali raznoterih reči za 4451 gld; kapelana Matija Kosi (1699—1705), ki se je nekoliko protivil, ko so mu ves imetek pobrali — so pa kar zvezali in seboj vlekli. Izpustili so ga sicer, toda njegovih reči, vrednih 455 gld., mu niso dali nazaj¹. Enako divje so ravnali po trgu, kjer so vse hiše oropali in potem trg užgali. Sploh je bila škoda, ki

¹ Gašpar Adlešič, devaik.

so jo Ljutomeržani takrat trpeli, grozno velika. Cenili so jo na 40.234 gld.

Od tržana so šli Kruci nad kmeta in tako so se tudi po vaseh zunaj Ljutomera godile žalostne in grozovitne reči. To nam potrjujejo razni zapisniki iz onih časov, iz katerih naj samo nekaj malega tukaj sledi.

Na Moti so Kruci vzeli 42 konj, več ko 130 goved in 60 svinj; razun tega še 108 košev čebel, slanin in svinjskega mesa za 140 gld.: 72 korcev zrnja, sočivja in moke, 18 štrtinjakov vina; oblačila, platna, blazin in druge enake robe za 630 gld., vozne sprave in pohištva za 300 gld., in 141 vozov sena.

Iz Stročjevasi so odgnali 39 konj, 94 goved in 154 svinj ter odpeljali in odnesli 41 rojev, slanine, svinjskega mesa in začimbe za 360 gld., moke, sočivja, in zrnja s tem vred, kar je bilo na njivah vkončano, za 914 korcev, 13 štrtinjakov vina in jesiha, oblačila, platna, vdelenih kož, preje, prediva, s tem vred, kar je zgorelo, za 580 gld., sena in otave 128 vozov in 6 kop škop.

Tudi Pristavčanom so skoraj vse pobrali. Vzeli so jim 24 konj, 43 goved, 115 svinj, 47 rojev, slanine, klobas, svinjskega mesa in začimbe za 70 gld., 460 korcev zrnja, sočivja in moke, 4 štrtinjake vina; oblačila, obutala, vdelenih kož, platna in druge robe za 280 gld., vozne sprave za 480 gld., sena in otave s tem vred, kar je zgorelo, 125 vozov.

Na Cvenu so gospodarjem odgnali 50 konj, 76 goved in 100 svinj ter vzeli 40 rojev,

svinjskega mesa, slanine in zabele za 170 gld., 142 korcev zrnja, 11 veder vina, oblačila, platna, blazin, preje in druge enake robe za 360 gld., vozov in vozne sprave, orodja in pohištva za 387 gld. — Tudi lepi Cvengradič so do čista oropali in napravili škode za 11.500 gld., potem so ga še zažgali, da je postal tužno pogorišče in razvalina.¹

Enako so divje tolpe razbijale in ropale tudi v Križevcih, Ključarovecih, na Grabah, Branoslavcih, Cezanjevcih in po drugih vesnicah Murskega polja in česar tolovajska drhal ni mogla sama odnesti, morali so kmetje v njihove tabore zapeljati. Po vaseh okoli Sv. Križa so pobrali 12 konj, 9 goved, svinjskega mesa, kopunov, obleke, preje za 220 gld., 20 korcev ovsa, 4 $\frac{1}{2}$ štrtinjake vina, 160 kolačev kruha, 12 voz sena, vozne oprave za 102 gld. Iz cezanjevske cerkve so vzeli kelih, vreden 24 gld., ki je bil iz Ljutomera tje prenesen. Posamezne čete teh divjakov so razbijale in ropale tudi po vinogradih, užgale nekaj hiš na Kamenščaku in okolici ter prihrule celo v spodnje Slovenske gorice. Po hribih in dolinah se je razlegel prestrašenih prebivalcev krič: „Bežite, bežite! Kruc pride, rebelija bo!“² Ko so ljudje slišali ta glas, zakopali so naglo, kar je bilo dragocenejšega, ter so bežali proti Mariboru, kajti Kruci niso samo ropali in zažigali, temuč tudi z ljudmi grozovito ravnali.

¹ Krempl, Dogodivšine, str. 209.

² Ljudska pripovedka.

Nekatere so postreljali, druge smrtno zbili; enim so posekali roke ali noge, drugim porézali ušesa in nase, zopet druge so do nagega slekli in nezaslišane hudobije ž njimi uganjali, z eno besedo: delali in divjali so kakor Turki.¹

Ko so Radgončani slišali, kako se njihovim sosedom okoli Ljutomera godi, zbral je mestni župan in sodnik Draš 30 meščanov in 3000 dobro oboroženih kmetov in je šel ž njimi zadnji dan februarija proti Braneku. Zdaj zagleda onkraj Mure nekatere stotine Krucev, ki so odtod že bili odbežali, ker jih je pri Ljutomeru razkropil že 14. februarija Žiga grof Trautmannsdorf. Draševa pogumna truma gre v Ljutomer in najde tam še okoli 300 Krucev, ki se postavijo v bran. Toda kmalu so premagani in iz trga odgnani. Zgubili so precej vojščakov, 80 jih je bilo ubitih, 8 pa vlovljenih, — od naših je padel 1, 5 pa jih je bilo ranjenih — mnogo zastav, bobnjev, sabelj in drugega orožja. Pri tej borbi se je posebno odlikoval Draš, ki je z lastno roko ubil pet divjakov. Nekaj zastav in sabelj brani se še bojda dandanašnji na ljutomerskem rotovžu. rez 6 dni pride zopet 700 Radgončanov z nekaterimi kmeti proti Braneku. Na enkrat zaslišijo strašen krič in zagledajo v svojo grozo pri Krapju zunaj Ljutomera več stotin Krucev, pešcev in konjikov, proti Ljutomeru se pomikati. Ali zdaj plane od spodnje strani Draš nad nje, iz Ljutomera pritiska s

¹ Sim. Povoden, rokopis.

precejšnjo trumo tržanov in kmetov ljutomerski župan Juri Smrekar, od zgornje strani pa je nad divjake mahnila ravno došla truma Radgončanov in nastala je grozna in krvava bitka. Kruci se z divjim kričem branijo enako ranjenim levom, toda vse nič ne pomaga. Slovenci se ne umaknejo, ampak bojujejo se pogumno in junaško ter ne mirujejo, dokler Krucev proti Muri ne spodijo, kjer se teh divjakov precejšnja množina potopi. Draševa hrabra četa, ki je tudi marsikaterega junaka izgubila, uplenila je tri lepe zastave, dva bobnja in veliko drugega orožja, 90 konj in okoli 100 parov črevljev in čizmov ter ulovila več ko 50 živih Krucev,¹ med njimi tudi enega vodja z imenom Ferenc Borzoš in njegova dva sina. Oče je umrl v radgonski ječi, sina sta se pa pri sv. Jurju na Ščavnici naselila ter sta pradedu sedanjim Ferencom v Krabonošu. Nekateri njihovih sorodnikov še baje živijo dandanašnji kot plemenitaši v vesprimski stolici na Ogrskem.² V tej bitki je tudi okoli 300 Krucev mitvih obležalo, ki so, če se sme verjeti ljudske govori, pokopani v Stročjivasi ob razpotju v precej veliki gomili, na kateri stoji dandanešnji snažna kapelica. Kruci, odpodeni iz ljutomerske okolice, so vihrali na Nemško Štajersko. Nekatero trume so ropale, ubijale in žgale posebno okoli Hartberga. Divjaki so odgnali ne le živino, ampak

¹ Kremlj. Dogodivšine, str. 191.

² Pismo, ki ga hrani Ferencova rodbina.

so vlekli seboj tudi ljudi, da bi izsilili od sorodnikov odkupnino. Meseca oktobra 1704 so zunaj Hartberga užgali več hiš, v mesto se pa vendar niso upali.¹

3. Krucci v Središču.

Druga, precej velika četa Krucev, ki je Muro v Medjimurju prebrodila in se utaborila v Nedeljšču, ropala je kraj Drave po Medjimurju in v središki okolici ter se mudila precej časa tudi v Središču. Celo iznenada je prihrula prvi dan po Svečnici l. 1704 velika množina Krucev v večjih in manjših četah iz Nedeljšča v Središče. Večidel so se utaborili na „tratah“, le nekateri oddelki so se razstavili na raznih krajih na stražo. Vseh skupaj je bilo več tisoč, pešcev in konjikov. Zvečinoma so imeli puške in sablje, nekateri pa le nataknjene kosa in gnojne vile ali sekire in bate brez vsake vojaške oprave in vsakega reda — prava drhal. V Središču so jih imenovali sploh le „frajkore“ ali „frankore“ in pod tem imenom še ve tamošnje ljudstvo o njih marsikaj povedati. Središčani, čeravno so bili sovražnih napadov že precej vajeni — saj so vojaki, ki jih je ormoški grajščak v Središče pošiljal rubiti, razgrajali po trgu prav po turškem — teh nepričakovanih divjih gostov niso bili nikakor veseli. Ali kaj so hoteli? V strašnem pomoru, ki je l. 1681 in 1682 v

¹ J. A. Janisch, Top.-stat. Lexikon, I. 541.

v Središču razsajal, izgubili so na boljše moči in tudi teh, katerim je blede smrt takrat bila prizanesla, bilo je zdaj nekaj uvrščenih v cesarsko vojsko, nekateri, bolj bojazljivi, so pa v naglici denar in druge dragocenosti zakopali in odbežali v gornje kraje. Da — nekaj Središčanov si je z nekaterimi Ljutomeržani, Ormožani in Velikonedeljčani poiskalo varnega zavetja celo pod Pohorjem v starodavnih Rušah¹ in je čakalo tamkaj mesec dni, dokler niso Kruci odšli iz Slov. Štajerja. Le malo tržanov je bilo torej doma, vse premalo, da bi se postavili mnogobrojnim divjakom v bran. Upor bi tudi ne imel nikakšnega uspeha, ampak bi Kruce le še bolj razkačil. Tudi od drugod ni bilo tako hitro pričakovati zdatne pomoči, — bilo bi torej zares predizno, v takih razmerah ustavljati se ali planiti nad ravno došle divjake. Najbolje je kazalo, zadržati se celo mirno. Ko so pa Kruci z vso besnostjo po trgu razsajati začeli in grozili, da bodo vse hiše zažgali, ljudi pa pobili, če tržani ne bodo ž njimi vlekli, udali so se Središčani še tudi tej sili, — toliko rajši, ker se jim je ponudila zdaj čez vse ugodna priložnost, zmaščevati se nad ormoškimi grajščakom, ki jim je delal toliko

¹ Ruška kronika: „1704. Irruentibus turmatim in inferiores Styriae partes rebellibus hungaris multi ex Luttenberg, Fridau, Groß Sontag et Polstrau cum peculis suis huc fiducialiter sub praesidium Marianum confugerunt et ultra mensem hic commorati sopitis seditiosorum hominum conatibus demum redierunt.“ (pag. 112.)

let vsakaterih neprilik in od katerega so morali prestatl marsikaj britkega. Središčani so torej potegnili s Kruci.

Kakor Gašpar Adlešič, ki je bil takrat kapelan pri Veliki nedelji in od l. 1708—1715. župnik v Središču, v svojem dnevniku trdi, šli so Kruci najprej nad središko župnišče. Enako razbojnikom so prihruli z divjim kričem čez Črnce na Grabe ter so župnišče od vseh strani obkolili. Takratni župnik Jernej Bengler, siv starček in črez vse blaga duša, moral jim je dati 300 korcev zrnja in 14 polovnjakov vina, kar so spravili v svoj tabor na srediških tratah. Po tem prvem razbojnem napadu je precejšnja truma teh divjakov planila z nekaterimi Središčani v velikem hrupu nad Ormož. Grajščak Franc Anton Pete, katerega bi razdraženi Središčani zdaj menda kaj radi v pest dobili, jo je malo poprej v naglici srečno pobrisal v Ptuj. Ko se je slišalo, da Kruci hrujejo že proti Ormožu, bilo je tudi v Ptujju naenkrat vse pokoncu in mnogo meščanov je pobegnilo v Maribor. Očetje minoriti so celo svojega na smrt bolnega gvardijana — Gašpara Dietl — dali v naglici iz samostana na „Hamre“ pri Majšpergu spraviti, kjer je še tisti dan 3 februarja l. 1704. zvečer umrl.¹ Ko so Kruci prihrumeli v Ormož, vdrli so najprej v grajščino ter so vse poiskali in premetali — potem so planili z vso besnostjo v mesto. Tudi tam so divjaki razgrajali črez

¹ Sim. Povoden, rokopis.

vse grozovitno, nataknilo vsako hišo in pivnico ter pobrali, kar se je dalo. Nazadnje so mesto in grad še užgali. V nekaterih urah je vkončal strašen požar večji del mesta, tudi cerkvi, župnijska in frančiškanska¹, sta bili po ognju precej poškodovani, ravno tako tudi župnišče. Župnik Matija Žager je prišel ob vse premoženje, ter si je komaj otel življenje.² — Ni še mesto prav gorelo, že vihrajo divjaki proti Veliki nedelji, ne vedoč, da je ondi grad tistih križarskih vitezov, ki so na Veliko noč l. 1199. njihove prednike potokli in da se zna kaj enakega tudi njim zgoditi. In res so pri Veliki nedelji zadeli kmalu na nepričakovani odpor. Veliko nedeljski nadžupnik in vitez nemškega reda, brkasti Maksimilijan Krajner, se postavi s svojimi župljani in nekaterimi ormoškimi meščani, ki so tje pribežali, divjakom srčno v bran ter se bojuje neprestrašeno, zares vitežko. Zastonj si Kruci prizadevajo hrib in grad v naskoku vzeti; vsi napadi so junaško odbiti in tolovajska drhal mora od tod osramočena oditi.³ Odpodeni od Velike nedelje so se Kruci s toliko večjo srditostjo razškropili na vse strani ljutomerskih gor in ter ropali, požigali in divjali,

¹ Frančiškanska cerkev je stala blizu dr. Magdičeve hiše in je bila za dve tretjini večja od župne cerkve. Postavljena v gotiškem slogu, zunaj in znotraj ozaljšana, bila je krasno poslopje z dvema kapelama. (Sim. Povoden, rokopis.)

² Župn. kronika ormoška.

³ Kronika velikonedeljska.

da je bila groza in strah. Divjaki nataknejo in izpraznijo vse pivnice, ubogi Središčani pa z revno živino brluzgajo po ozkih in blatnih klancih ter prevažajo od Krucev naropano vino iz vinogradov na središke trate. V Kajžaru so ga naložili samo iz ene pivnice 11 štrtinjakov in na Kogu iz ene 23 polovnjakov.¹ Sploh so Kruci v ljutomerskih goricah oropali in večji del tudi užgali okoli 160 hramov, kleti in preš. Ko prihrujejo h Sv. Miklavžu, najdejo cerkev zaprto, župnišče pa celo prazno, zakaj župnik se je radi večje varnosti preselil k podružnici žalostne Matere v Jeruzalemu. Kmalu vderejo v zaprto cerkev, poberejo, kar ima kako vrednost, razderejo in poškodujejo nekatere oltarje, potem pa hrujejo proti Jeruzalemu. Ali v slovitom „Babjem klancu“, ki je l. 1664. spravil marsikaterega Turčina ob življenje, bila je tudi tem divjakom nastavljena pogibelna past. Niso za grmovjem prežale na nje, kakor svoje dni na Turke, s kropom in debelim kamenjem junaške žene, pač pa zopet en vitez nemškega reda, Martin Stariba, župnik miklavževski. Dokler so razbijali Kruci po okolici, stal je on med svojimi župljani. Le en sam dan je moral po službenih potih v Ptuj, pa vrnil se je hitro v Jeruzalem nazaj ter je ljudstvo svoje, tisti čas daleč razširjene župnije tako srčno nagovarjal, da se je večina župljanov njemu pridružila in z vsakaterim orožjem postavila divjim sovražnikom v bran.

¹ Središki arhiv.

In tako se je zabranilo marsikaj, kar bi se bilo gotovo zgodilo, ko bi župnija ne imela tako srčnega in neprestrašenega župnika, ki si je po pravici zaslužil pridobljeno ime: „Victoriosus“, t. j. premagavec.¹

Nekaj po ljutomerskih goricah naropanih reči so Kruci zapeljali precej v Središče, druge pa so samo za nekoliko časa spravljali v Šalovce, kjer so na občinskih tratoah imeli, kakor ljudstvo še zdaj pripoveduje, svoj „logar“. Na tako imenovanem „Črnecu“ se še dandanašnji vidi več nasipov, malim hribčekom podobnih, katere so si baje Kruci navozili, da so na njih počivali, ker je okoli precej močvarno. V Šaloveih še shranjujejo tudi nenavaden svečnik iz bron, s katerim so si Kruci svetili in kladivo, ki so ga divjaki tam pozabili. Nekaj naropanega blaga pa so jim morali kmetje celo v Nedelišče, v njihovo glavno taborišče peljati. Ko so divjaki prišli z obilnim plenom nazaj v Središče, planili so z vso besnostjo zepet rad župnišče. Dobro je storil stari gospod župnik, da se je še ob pravem času divjakom odtegnil prek Drave v Petrijance, kajti divja drhal, vsa razkačena, bi se lotila gotovo tudi njegovega življenja. Župnišče so čisto oropali in užgali. Strašen požar je uničil še to, kar so brezbožneži pustili in vpepelil tudi več drugih hiš po Grabah. Potem so vdrli še v cerkev sv. Duha. Vse, kar je imelo le kako vrednost: kelihe,

¹ I. A. Janisch, Top.-stat. Lexikon I. 636.

ciborij, monštranco in druge dragocenosti, ki jih niso poprej poskrili, so pobrali, oltarje podrli, sesekali in sežgali, v oropano cerkev pa po svoji navadi postavili konje in napravili tako iz hiše božje konjski hlev.¹

Več tednov so Kruci razsajali po ljutomerskih goricah in središki okolici. Povsod so počenjali strašne grozovitosti in napravili okoli in okoli grozno veliko škodo. Tudi Središčani so se teh divjih gostov že tako naveličali, da bi jim kaj radi pot prek meje pokazali. Ko so pa Kruci slutili, da se proti njim na skrivnem nekaj kuje in snuje in da tudi v Središču niso več varni, so sklenili še pred svojim odhodom po Središču vse poklati in požgati. Že so si nekateri teh divjakov brusili pred rotovžem sablje, kar v bližnji kapeli ravno k sv. maši pozvoni. Bila je nedelja in sicer, kakor se v obče trdi, cvetna in ker je bilo v župnijski cerkvi vse razdjano, je kapelan Jurij Mikec, katerega so tržani bili v svojo obrambo vzeli, da mu Kruci niso kaj žalega storili, božjo službo opravljal v kapeli. Precej Središčanov obojega spola in tudi nekoliko drugih župljanov, ki niso slutili, kaka nevarnost jim preti, je prišlo k sv. maši. Na zadnje še pride po ulici neka mlada deklica, katero eden „frankor“ sreča in jo nagovori: „Deklica! ne hodi zdaj k maši, zdaj ti bo vražja maša!“ Bilo je namreč sklenjeno,

¹ Gašpar Adlešič, dnevnik. Katerim so za časa Krucev pogorele hiše, bila je dača na 8 let odpuščena. Središki arhiv.

med sv. mašo planiti nad ljudi v kapeli zbrane, jih poklati in hiše vžgati, potem pa z naropanim blagom oditi na Ogrsko nazaj. Toda bilo je že zadosti grozovitosti. Bog je uslišal mile zdihljaje stiskanega ljudstva in prečrtal grozne naklepe divjakov. Ravno se pomikajo Kruci proti kapeli, da bi izvršili svoj peklenski namen — že je njih precejšnja truma na „placi“, — ali zdaj dojaše po veliki cesti Kruc z nekim pismom tako naglo, da mu je konj, komaj je na trgu postal, se zvrnil in mrtev obležal; — in zdajci so Kruci pobrali nagloma svoj plen in dirjali proti „Lipju“. Po ormožki cesti pa je dodirjalo vse polno vojakov — čvrstih Hrvatov, ki so Kruce podili do Mure, jih mnogo pobili in jim odvzeli precej blaga, ki so ga na Slov. Štajerskem naropali.¹ Pri Razkrižju, kjer so si roparji naredili most čez Muro, so se močno v bran postavili. A premagani so bili, mnogi so se vtopili ali bili vjeti. Nazadnje se je vdal tudi grad Čakovec, kjer so imeli najmočnejšo obrambo.

V zahvalo, da so bile središke hiše pred požarom srečno obvarovane, pristopili so skoraj vsi tržani k bratovščini sv. Florjana, ki je bila takrat vpeljana. — Ščasoma so se vrnili tudi oni, ki so pred divjaki pobegnili v druge kraje, zopet na svoj dom, ali marsikaterega so solze polile, ko je zagledal mesto snažne hiše okajeno pogorišče in videl hišo božjo

¹ Ljudska pripovedka.

onečaščeno in razdjano. Trebalo je več let, da so se zacelile rane, ki so jih divjaki vsekali in da se je zopet popravilo, kar je bilo razdjano.

* * *

Da so nekateri Središčani s Kruci bili ne le v Ormožu, ampak tudi v ljutomerskih goricah ter se udeležili marsikaterih ropov, potrjuje v svojem dnevniku Gašpar Adlešič, ki je bil takas pri Veliki nedelji za kapelana ter je nekaj let pozneje prišel za župnika v Središče, isto pričajo tudi drugi pisatelji — in priznavajo v več pismih celo takratni tržani sami. Zapleteni namreč zavoljo svoje udeležbe s Kruci v razne sitne tožbe, v svojih zagovorih nikdar ne tajijo, da so s Kruci držali, pač pa v vsakem pismu določno trdijo, da tega niso prostovoljno storili, ampak le prisiljeni ter opiraje se na občni zakonik in na druge takrat veljavne postavne določbe dokazujejo, da za to, kar so od Krucev prisiljeni storili, ne morejo biti odgovorni, tem manj pa kazni vredni. V pojasnilo naj sledijo tukaj s potrebnimi opombami samo nekatera dotičnih pisem, ki so se našla v središkem arhivu.

1. Ko so bili Kruci iz Središča srečno odpodeni, vrnil se je z drugimi begunci tudi grajščak Franc Anton Pete iz Ptuja v Ormož. Ze od nekdanj neprijatelj Središčanov se je od jeze le kar penil, ko je slišal, da so njegovo grajščino in mesto Ormož s Kruci napadli in oropali tudi nekateri Središčani. Dal

je vso škodo ceniti ter je pri deželnem glavarju vložil zoper Središčane velikansko tožbo in tirjal, da mu morajo vso škodo povrniti. Ali Središčani, ki so imeli ravno takrat jako prebrisanega in v postavah zvedenega pisarja, se niso dali tako hitro v kozji rog ugnati, temuč so so se branili in opravičevali, kolikor so le mogli. Zato pa tudi tožba ni bila tako hitro rešena. Ko je pa grajščak sprevidel, da z odškodnino bržkone — nič ne bo, odškodoval se je sam, kjer in kolikor je le mogel. V Središče se sicer ni upal, toliko drznejše je pa grabil v Frankovcih in Loperžicah, kjer so nekateri Središčani imeli male želarije. Na njivah je pobral vse snopje, na pašnikih polovil govedo in svinje — da, da celo nekatera posestva, ki jih je poprej bil Središčanom prodal, si je zopet prisvojil. Nekemu Jakobu Vuk je vzel vse žito, ko je bilo požeto in v „količe“ zloženo in 8 svinj, — na zadnje še tudi posestvo, ki si ga je pred nekaterimi leti od tistega grajščaka za 125 gld. srebra v Frankovcih (Krenkhdorf) bil kupil. Tako svojevoljno in povsem krivično odškodovanje ni le prve tožbe zavleklo, ampak je dalo povod še drugim zamotanim pravdam, za katere je deželni poglavar imenoval Dr. Ivana Jurija Senitzer v Gradi za nepristranega sodnika, da jih dožene. Temu zgoraj omenjeni Središčan Jakob Vuk piše med drugim tudi to-le:

„Sploh je znano, kako je nedavno, ko je na Ogrskem vstaja navstala, več tisoč

vstašev nenadoma napadlo tudi središki trg in mesto Ormož in kako so Kruci z žuganjem, da bodo naše hiše užgali, nas pa pomorili, če ne bomo z njimi držali in jim pomagali, prisilili v Središču skoraj vse, ki so le mogli orožje nositi, da so z njimi šli. Jaz sem — hvala Bogu! — poprej ubežal in nisem delal nikomur kake nadlege. Tudi naš milostivi gospod baron Pete je v Ptuj polegnil. Komaj pa se je povrnil v Ormož, je . . .“ — in zdaj našteje, kaj vse mu je grajščak siloma vzel ter prosil, naj bi se mu zaukazalo, da mora nazaj dati. To se je tudi zgodilo. — Tedaj Jakob Vuk — Središčan — priznava celo določno, da so Središčani šli in držali s Kruci. Ravno tisto priznavajo tudi drugi tržani v svojih opravičevalnih pismih.

2. Pa Središčani niso samo šli in držali s Kruci, ampak so se — seveda le prisiljeni — udeležili tudi nekaterih napadov, kakor bo iz sledečega razvidno.

a) Neka Ana Marija Botko, rojena Svetonja (bržkone vdova onega viteza Botko, ki je l. 1680 imel v Gradcu hišo „pri belem angelu“ ter je isto leto za pomorom umrl¹ — je dne 15. maja l. 1704 pisala iz Kajžara pri sv. Miklavžu središkemu županu ter ga prosila, „naj jej tržani dopeljajo nazaj za zdaj vsaj prazne polovnjake, katerih so v začetku posta l. 1704. — takrat so bili Kruci v Središču — na nek v štajerski deželi zelo prepovedan

¹ Dr. R. Peinlich, Geschichte der Pest.

način odpeljali iz tako imenovanih Flegeričevih goric v Kajžaru precej starega in novega vina, kajti sodi bi utegnili biti zelo dragi, ker se v goricah zelo lepo kaže." Zastran vina pa si pridrži še vse pravice ter ga bo ob svojem času tirjala po postavnej poti nazaj. Konečno pa še dostavi celó imenik onih tržanov, ki so ji vzeli vino in nekatere druge reči. Piše namreč tako-le:

"Najprej mi je Mihal Hrčko — Središčan — vzel in odpeljal en štrtinjak vina.

Mihal Modrinjak, Središčan, odpeljal je tudi en štrtinjak vina.

Boštjan, Dečkov zet iz Središča, vzel je štrtinjak vina in en „lagvič“.

Šavorov hlapec iz Središča je odpeljal en štrtinjak.

Matija Plepelčevi ljudje in živina odpeljali so tudi en štrtinjak.

K. Kolarič ima tudi dva polovnjaka mojih sodov: zelo rada bi vedela, kdo neki mu je tiste domu zapeljal.

Videc, Središčan, odpeljal je en štrtinjak.

Koščičar iz Obreža je neki tudi en štrtinjak odpeljal.

Bedo, oče in sin sta si vsak štrtinjak vina naložila in v Središče odpeljala; še celo odbito ključavnico sta seboj vzela.

Posmodič, Središčan, je vzel in odpeljal tudi en štrtinjak vina in eno veliko košaro.

Nekateri teh divjakov (unchrist) so si naložili tudi moje nove lajte ter je odpeljali.

Psihov zet ali Penec, Središčan, je odpeljal moji dve postelji z blazinami vred.“

Vsled tega pisma so tržani ne le tej vdovi, ampak tudi drugim, katerim so bili vino odpeljali, zapeljali proti jeseni prazne sode zopet nazaj. Ali so pa kedaj povrnili tudi vino, ki so ga s Kruci izpili, ni znano.

b) Nek grof Goldstain — menda Henrik Teobald, ki je kot komtur nemškega reda zadnjega septembra l. 1704 umrl¹, — je tudi Središčane pri deželnem glavarju tožil, „da so mu za časa ogrske ustaje l. 1704 iz križniške tako zvane meretinske pivnice na Kogu odpeljali 11½ štrtinjakov vina, proti jeseni pa prazne polovnjake zopet k pivnici nazaj zapeljali.“

Prezanimivo je opravičevalno pismo, ki so ga Središčani na to tožbo poslali deželnemu glavarju. Glasi se v slovenski prestavi tako-le:

Po precej obširnem uvodu, v katerem omenijo, kako jih grof Goldstain toži, da so mu za časa ogrskih vstaj 11½ štrtinjakov vina iz meretinske pivnice na Kogu odpeljali in da tirja za to odškodnino od njih, pišejo: „Naj blagovoli Vaša grofovska prevzvišenost milostivo na znanje vzeti, da mi ubogi, od vstajnikov napadeni in vsega oropani tržani tega nismo sami radi — motu proprio — storili, temuč le od Krucev prisiljeni in sicer, iz opravičenega strahu, ki oplašči tudi trdne možake“;² kajti Kruci (Korutzen) so hoteli

¹ Sim. Povoden, rokopis.

² Ex metu justo in viros constantes cadente.

naše hiše požgati, nas pa pomoriti, če bi ne bili ž njimi potegnili. Ker se pa toliki sili nismo mogli ustavljati, godilo se je vse le proti naši volji, kajti „privoljenju nič tako ne na-protuje ko sila in strah“.¹ „Prisiljen ne dela, ampak le trpi, zato so pa tudi oni, ki so koga poškodovali, ker se drugače niso mogli obvarovati, celo nedolžni, kajti sila opraviči njega, ki je vsled sile napravil kako škodo“.² — Pa tudi iz tega, da smo prazne sode proti jeseni nazaj zapeljali, da se naša nedolžnost in resnicoljubnost vsaj razvideti, če že ne dokazati. Da so pa puntarski Ogri izpili vino ravno pri nas in zapustili prazne sode v Središču, zategadelj menda vendar ne bomo mi kazni vredni, ker se je to le po naključbi — celo slučajno zgodilo. Kruci bi nas bili prav lahko še tudi k temu prisilili, da bi morali vino jim celo prek Mure na Oggersko zapeljati, kakor ga je iz ravno tiste pivnice moral ogleda meretinskih vinogradov na Kogu — Lovro Berko, peljati v Nedeljiče v Medjimurju. Sploh pa velja: „Kdor se vsled sile in strahu kaj pregreši, se ne pregreši“. „Bolj primerno in pravično je, držati njega, ki je bil vzrok hudodelstva, kakor poizvedovati

¹ Nihil consensui tam contrarium est quam vis atque metus“. (L. 116 ff. de R. I.)

² Coactus magis pati, quam agere dicitur. Qui cum aliter tueri se non possunt, damni culpam dederint, innoxii sunt“; (formalia L. scientiam 45 §. 4 ff. ad L. Aquiliam) — „necessitas enim excusat eum, qui necessitate damnum dedit“. (Glossae Gothofredi ad cit. L. littera M.)

po njem, h kateremu so reči bile donesene.¹ Obračamo se torej do Vaše grofovske prevzvišenosti s preponižno prošnjo, naj bi z ozirom na navedene okoliščine blagovolila to naše poročilo na znanje vzeti.²

Kako so bile te zanimive pravde končno dognane, ni sicer znano, toda že iz teh pisem, ki so se ohranila, da se lahko sklepati, da je deželni glavar rešil dotične tožbe bržkone celo odpovedno in da so vsled tega bili Središčani po postavi celo opravičeni. In taka udeležba s Kruci za Središčane menda ni imela drugih nasledkov, kakor nekako mržnjo okoličanov do njih in da so si pri Ojmožan-
cih in stanovnikih ljutomerskih goric ž njo pridobili in tu in tam še dosehdob ohranili priimek: Kruci,

4. Kruci v Veržej.³

Razume se, da so Kruci prišli tudi v Veržej, ker ta trg leži blizu ogrske meje to stran Mure. Verženci pa so se izvrstno branili Krucev, tako da je sam cesar Jožef I. v listini, pisani na Dunaju dne 27. nov. 1706 pohvalil njihovo vstrajnost, hrabrost in požrtvovalnost.

Kar ljudstvo o teh praskah s Kruci pripoveduje in kar je v pismih v veržejskem ar-

¹ *Delinquens per metum vel coactum non punitur*. „Iustius est eum teneri, qui princeps fuerit delicti, quam eum quaeri, ad quem res perlatae sunt“. (L. hoc iudicium 10 ff de sen. corrupto.)

² Priobčil g. Lovro Janžekovič v „Slov. Gospodarju“ l. 1888.

hivu o tem ohranjeno, zbrano in zabilježeno je v naslednjih vrstah.

Kompanija veržejnskih strelcev, o kateri se že v listinah od l. 1550. govori, in ki je zdaj le še za parado, bila je svoje dni jako potrebna, da so se mogli braniti proti Turkom in Krucom. Za časa, ko so se Verženci s Kruci bojevali, imeli so verženski strelci zlasti dva izvrstna in sloveča vodja, namreč nekega Čopora in Štefana Ropoša.

Čopora je bil bojda rojen v hiši štv. 72, ki je zdaj last vdove Osterčeve, po domače Škofekovi. Bil je bojda sodar, in silno močen in srčen in nosil je železno srajco ali oklep.

Še slavnější od Čopora je bil Štefan Ropoša, in ljudje vedo o njem tudi več pripovedovati, kakor o Čopori. Bil je bojda doma na posestvu štv. 28. Od njega še sta ohranjeni dve pismi in več podpisov. Podpisaval se je Stephanus Ropuscha; pisal je jako lično, večinoma latinski. Bržkone je študiral v Varaždinu, potem pa je študije popustil in se doma oženil. Prva žena mu je bila Urša Lovrenčič, a druga Magdalena Gaberc. Po tem soditi, kar ljudje pripovedujejo, bil je jako srčen in zvit.

V bojih s Kruci je kazal mnogo vojaškega talenta in posluževal se je vseh sredstev, moči in zvijače, zato so se ga Kruci jako bali. Tudi on je bojda nosil železno srajco, jézdil je konja plavca in kakor ljudstvo pravi, bil je zmrznjen, da se ga kroglice niti prijele niso. Enkrat je zmagal Ropoša Kruce

pri Meki, to je polje med Veržejem in Krapjem. Izvedel je namreč, da Kruci gredo od Razkrižja proti Veržeu. Urno zbere verženske strelce in kdor se mu je hotel še pridružiti ter jih pelje proti Krapju. V grmovje pri križepotju, kjer se križata cesti od Sv. Križa in z Banovec proti Krapju, razstavi in skrije Ropoša svoje krdelo, potem pa sam jezdi naprej po cesti proti Krapju. Predstraže Krucev ga vstavijo in ga vprašajo, kdo da je in kam gre. On reče, da je poslanec iz Veržeja in hoče ž njihovim vodjem govoriti. Ropoša ni mogel z lepa Krucev pregovoriti, da bi se vrnili, češ, da morajo v Veržeu obedovati. Ropoša pa je moral kraj njihovega vodja jezdit.

Ko pridejo Kruci do Meke, spodbode Ropoša svojega plavca in iz grmovja pri križepotju plane njegovo krdelo nad Kruce, ki so jim kmalu pete pokazali. Mnogo Krucev je bilo ubitih, mnogo pa se jih je v Muri potopilo, ko so se hoteli čez Muro rešiti.

Nekoliko časa so zdaj Kruci mirovali, da so si rane zacelili, nekega dne pa dobi Ropoša zopet glas, da nameravajo Kruci Veržence obiskati. Ropoša svoje vojake dobro oboroži in razpostavi, da pazijo, od katerega kraja bi nepoklicani gostje prišli. Tokrat so prihajali prek Mure na severozahodni strani. Zdaj so poslali Kruci poslanca naprej, ki je naznanil Veržencem, da oni prihajajo kot prijatelji in jim nečejo ničesar vzeti, nikomur nikšega zla storiti, samo Štefana Ropoša naj

jim izdajo. A Verženci so poslancu odgovorili: „Ropoša vam ne moremo dati, ker nam je Ropoša ljubši, nego vaše prijateljstvo“.

Ko Kruci vidijo, da Verženci Ropoša ne izdajo, a ž njimi se meriti ne upajo, vrnejo se zopet na Ogersko.

Največji sovražnik Ropošev je bil neki „nemešnjak“ iz Bakovec na Ogrskem. Da bi ga dražil, pisal je enkrat Ropoši, naj mu pošlje dva funta svojega mesa v Bakovce. Ropoša odgovori, naj si pride sam ponj, kajti on ne ve, s kom bi mu ga poslal. Enkrat se preobleče bakovski nemešnjak po veržensko, vzame puško in lovskega psa ter gre na veržensko polje lovit, kakor kak domači lovec. Ropoša je ravno na svoji njivi oral, ko se bliža nepoznani lovec, a k sreči še ga Ropoša v pravem času spozna, zgrabi puško, katero mu je nosil plavec tudi pri oranju in „pif-paf“ počita obe puški naenkrat. Ogrski Kruc se je raztegnil po njivi, kolikor je bil dolg ter je zdihnil svojo dušo. Ropoša je pa rekel: „Ti si mi pisal po dva funta mojega mesa, zdaj pa si mi prinesel celi cent svojega“, in je dalje oral, kakor bi se ne bilo nič zgodilo.

Da bi se zavoljo napravljene škode nad Kruci zmaščeval, šel je včasih Ropoša s svojimi ljudmi tudi čez Muro na Ogrsko plenit.

Pismo od l. 1704. poroča, da je Ropoševo krdelo povrnilo napad Krucev na Ogrskem ter prignalo seboj 29 glav živine, namreč 3 vole, 21 krav in 5 telic.

Enkrat je hodil tudi v Bakovce nad svojega nasprotnika. Iz Bakovce je vse pobegnilo in ko Ropoša preiskuje hiše, ne najde nikogar, razven majhnega deteta v zibeli. Razdražen Ropoša zamahne s svojim mečem ter preseka zibelko z otrokom vred.

Vkljub tolikim nevarnostim, v katerih je bil Ropoša, dosegel je veliko starost in smrt je prišla ponj domov dne 3. junija 1746. Pripoveduje se, da je jako težko umiral in da je zadnji čas vedno blodil o tistem detetu, ki ga je bil v zibelki presekali.

Verženci se še Čopora in Ropoša često spominjajo. Kadar slišijo po trgu tamborja bobnati, pravijo, da boben poje: „Čopora ni, Ropoša ni, ga ni, ga ni, regenta ni, regenta ni“, kakor da bi še boben zdaj žaloval.

Največjo škodo so Kruci naredili Veržencem leta 1704. Takrat so Veržej premagali in ondi delali, kakor divjaki. Ohranjeno še je v verženskem arhivu pismo, ki pravi, da so takrat Veržencem Kruci naredili 3304 fl 48 kr. škode. In sicer se je ta škoda na posamezne tako le razdelila:

1. Cerkvi so vzeli Kruci kelih, vreden 50 fl.

2. Mihaelu Jurincu novo suknjo (12 fl), dva rdeča ovratnika, tri kožuhe in gotovega denarja 82 fl;

3. Lovru Voršiču denarja 145 fl, tri kožuhe in zanjke 52 fl, štirinajst štrtinjakov vina (280 fl), štiri postelje (23 fl.) in cinasto posodo vredno 26 fl

4. Gregoru Balažu, denarja 60 fl., kožuh, dva plašča, dve suknji (32 fl.), štiri vedra vina (5 fl.) in potrupali so za 15 fl.;

5. Štefanu Husijan, denarja 16 fl. in dva kožuha (16 fl.);

6. Jerneju Horvatu, dve suknji, kožuh (16 fl.), denarja 16 fl., deset motik (2 fl.), šest meric pšenice (3 fl.) in dvanajst polovnjakov vina (120 fl.);

7. Luki Rubiniču, denarja (5 fl.), rdeči ovratnik (2 fl.), štiri vedra vina (5 fl.) in potrupali so za 15 fl.;

8. Andreju Štefanecu, denarja 16 fl., dva kožuha (20 fl.), dve suknji (12 fl.), srebrne gumbi (8 fl.);

9. Ivanu Auerju, dva kožuha (52 fl.), suknjo (12 fl.), zlat prstan (15 fl.), cinaste posode za 30 fl.;

10. Gregoru Šonaji, dva kožuha (19 fl.) in suknjo (6 fl.);

11. Tomažu Slani, denarja 10 fl. in kožuh (8 fl.);

12. Andr. Šeguli, kožuh in suknjo (13 fl.);

13. Jurju Janžekoviču, štiri kožuhe (35 fl.);

14. Ivanu Pušenjaku, dve suknji in dva samokresa (19 fl.);

15. Mihajlu Štefanecu, suknjo (5 fl.), kožuh (10 fl.), denarja 12 fl.;

16. Simonu Pavličiču, 118 vatlov platna (36 fl.), kožuh in dve janki (24 fl.);

17. Balažu Antoloviču, denarja 8 fl. in potrupali so za 12 fl.;

18. Štefanu Slana, suknjo (8 fl.), vina za 20 fl. in denarja 10 fl.;

19. Ivanu Fürstu suknjo (9 fl.), kožuh (8 fl.), in denarja 7 fl.;

20. Jurju Sršenu, dva kožuha (24 fl.) in denarja 5 fl.;

21. Andražu Vrbnjaku, denarja 20 fl., suknjo in kožuh (24 fl.);

22. Jurju Kšeli, denarja 8 fl. in suknjo (7 fl.);

23. Mateju Jurši, suknjo (6 fl.) in denarja

24. Jurju Štefanecu, državnega denarja 79 fl. 48 kr. (menda od soli ali mitnine) in suknjo (10 fl.);

25. Mateju Vogrinu, dva polovnjaka vina (20 fl.);

26. Jurju Vogrinu, denarja 8 fl.;

27. Milošu Smodišu, štiri polovnjake vina (50 fl.), in osemnajst telečjih kož (14 fl.);

28. Mateju Kralju, suknjo (7 fl.) in denarja 6 fl.

29. Ivanu Šantelju, dva srebrna pasa (41 fl.), denarja 24 fl., dva kožuha in dve suknji (45 fl.);

30. Štefanu Korošcu, kožuh in tri suknje (35 fl.), denarja 12 fl.

31. Martinu Gabereu, vse kovaško orodje (10 fl.) in kožuh (9 fl.);

32. Jakobu Lajhu, kožuh in tri suknje (20 fl.), denarja 9 fl.;

33. Juriju Koroši, zlat prstan (9 fl.), denarja 45 fl. in usnja zu 87 fl.

Zraven te škode so še odgnali Kruci 26 glav živine, namreč 21 konjev, 2 vola, 4 krave in 1 telico.

Tudi so v Novačaku požgali Veržencem štiri viničarije, in štiri Veržence, namreč dva trška sina, enega gostača in enega hlapca, so zvezali in v Muro vrgli.

Zavoljo takšnih grozovitosti pač ne moremo Štefanu Ropoši zameriti, ako je bil kot zmagovalec tudi neizprosljiv ter niti otrokom ni prizanesel.

Pri Veržeju ubiti Kruci leže v treh gomilah blizu Veržeja, namreč pri Hrasteku na vzhodni strani, pri Studenčku kraj Mure in pri Bunčkem križu.

5. Kruci na Sekolovskem.

Sekolovci se imenujejo prebivalci v župnijah Sv. Tomaža in Sv. Lenarta nad Veliko nedeljo. Ti župniji ležita tik ormožkega in ljutomerskega okraja, zato so iz teh dveh okrajev Kruci ali ogrski roparji čestokrat tudi na Sekolovsko pridrli.

Bilo je menda leta 1708, ko so prišli Kruci zopet na Štajersko ter so ropali po ljutomerskem in ormožkem okraju.

Takratni ormožki graščak je zoper nje zbral nekoliko vojščakov, kmetov in kogar je še mogel dobiti, ter je hotel Kruce napoditi. A Kruci so bili močnejši in graščak je komaj pete odnesel. Ubežni graščak je prišel k svo-

jim podložnim kmetom na Sekolovskem ter je med njimi začel novo vojsko zbirati zoper Kruce. Ko Kruci to izvejo, priderejo za njim po Sejanški dolini, misleč, da bodo ga tukaj ravno tako natepli, kakor pri Ormožu.

Ormožki graščak je razpostavil svoje vojščake po Koračkem vrhu, na Gradišču in Kostanju. Kruci zanašaje se na svojo moč, so pa šli nad nje od Sejanec, Bratonečie in Male vesi. Niže Gradišča blizu posestnika Ormožanca so skupaj trčili. Bilo je bojda ravno ob času žetve. Ženske s srpi in sekirami so možkim pomagale, da so Kruce strašno naklestili in napodili. Malo niže Ormožanca imenujejo še zdaj neki prostor Reber, ker so bojda tam ubite Kruce ali reberje pokopali.

Ormožki graščak se je skazal Sekolovcem hvaležnega in jim je dal postaviti cerkev sv. Tomaža in občinam sejanški, bratoneški in savski je podaril velike pašnike. Tudi posamezne Sekolovce je obdaril s posebnimi pravicami. Tako so n. pr. bili Korparji, Dovečarji in savski Majcenj oproščeni desetine in vojaščine. To je menda bil zadnji napad Krucev na Sekolovsko. Poprej pa so bili gotovo večkrat ondi, ker ljudje še zdaj pomnijo in pripovedujejo marsikaj, kar se je bilo dogodilo, ko so se Kruci tod klatiti. Največ vejo o njih Koračani.

Nekega večera, ko so že Koračani „Zdravo Marijo“ odmolili, prijezdi množica Krucev po cesti od Ljutomera v Koračice. Koračani poznavajoč njih divjost, so pobegnili

in se poskrili, samo neka vdova je ostala doma v svoji zaprti koči. Mislila si je menda, zakaj bi pustila hišo po noči brez variha, da bi Kruci po njej ropali. Zaprla je vrata in v roke vzela sekiro. Ko Kruci do njene kočje pridejo, butajo v zaprta vrata in se de-rejo: „Odprite.“ Vdova jim odgovori: „Po noči nikomu ne odprem; če kaj hočete imeti, pridite po dnevu.“ Kruci odgovarjajo: „Ako ne odpreš, ti vrata zlomimo in potem gorjé tebi“. Vdova pa pravi: „Naj le vlomi vrata, kdor želi, da mu s sekiro glavo razbijem.“

Kruci se niso za te besede vdovine zme-nili, ampak so vdrli v kočjo. Vdova smukne po lestvici na dilje in lestvico za seboj po-tegne. Seveda so hoteli razdraženi Kruci za njo, a ona je metala na nje piskre in krop-njače, prazne in polne, in ker Kruci niso bili vajeni takih lončenih kap, odšli so rekši: „Pustimo babo, pa pojdimo.“ In odšli so zo-pet nazaj proti Ljutomeru.

Drugokrat pa se je Krucem še hujše go-dilo v Koračicah. V neki jasni in lepi noči priletijo te nočne veše na svojih urnih konjih v Koračice. Med tem ko Kruci ropajo in ple-nijo, jezdi njih vojvoda po cesti gori in doli z golo sabljo v roki govoreč: „Kdor se le gane, bode mrtev.“

V Koračicah je bila takrat najimenitnejša hiša pri Ozmeču. Ondi so prenočevali često-krat vinski kupci in drugi imenitni tujci in potovalci. Tudi tisto noč, ko so Kruci prišli, prenočeval je pri Ozmeču neki imeniten mož,

ki je imel ogenj v srcu, v žepu pa denar in ostro nabit samokres. Ko izvé ta tujec, v kakšni nevarnosti so Koračani, vstane in gre iz biše ter opazi po cesti gori in doli jezdečega vodjo, ki je z golo sabljo mahal in govoril: „Vse bo mrtvo, kar se gane.“ Ta tujec zleze za plot, vzame svoj samokres in dene vodjo Krucev na muho, tako da se s konja zvrne, ko tujčev samokres poči. Na pozvavni krik vodjev priletijo Kruci skupaj, vzdignejo svojega vodjo, a ko vidijo, da je mrtev, privežejo ga za konja in zbežijo proti domu, misleč, da je kje za vesjo mnogo oboroženih vojakov.

Da so vedeli, kam bi šli Kruci ropat, morali so imeti ogleduhe, ki so preiskali, kje bi več našli in kod bi s svojim ropom varno hodili.

Nekega pomladanskega jutra, ravno ob času prve kopi, ko so bili možje in sploh močnejši ljudje v goricah, prijezdil je v Koračice gospod s svojim hlapcem, kakor se je kaj takšnega večkrat zgodilo, ne da bi se kdo temu čudil. Na videz je bil ta gospod vinski kupec. Oblečen je bil gosposki, govoril pa je nemški in slovenski. Popraševal je, kdo še ima kaj vina, kakšno je in kakšno ceno ima. Prejezdil je že vse vrhe črez Lahonščak, Hujbar ter prišel v Velike (ljutomerske) gorice.

Nek Koračan pa si je tisto jutro dobro oči umil ter je videl bolje nego vsi drugi. On je kmalu spoznal, da ta dva jezdeca nista

vinska kupca, ampak Kruca, ki si ogledujeta te kraje, da bi zopet s svojimi tovariši prišla ropat. Zato previdno hodi za njima in povsod ljudem na uho šepeta, kaj da on o teh ljudeh misli. Ko pridejo v Velike gorice, razodene tajni spremljevalec teh jezdecov svoje mnenje tudi ondašnjim kopačem. Ti peljejo Zelenka — tako se je bojda imenoval ogleduh — v neko klet, polno sladkega vina. Zelenko je bil vesel in dobre volje, nič hudega ne sluteč. Njegov sluga pa je bil zunaj in konja čuval. Koračan je med tem zbral celo krdelo kopačev, ki so se od vseh strani bližali s svojimi motikami kleti, kjer je Zelenko popival. Zelenkovemu slugi se je dozdevalo to jako sumljivo. Večkrat stopi v klet in opomni gospodarja, naj bi konje zasedla in odjezdila. A Zelenko je bil dobre volje in ni hotel slišati, da bi že odšel.

Naposled reče sluga Zelenku: „Gospod, zajezdite konja, zadnji čas je, kajti ljudje od vseh strani šumrajo“, to je, ljudje se zbirajo in trušč delajo. Gospod, že nekoliko vinjen, pa odgovori: „Naj ljudje šumrajo, ti le konja plavca drži.“

V tem pa že kopači z motikami planejo nad Zelenka, ki je v smrtni stiski klical: „Plavca, plavca!“ A ljudje so bili že njegovega slugo in konja plavca vjeli, njega pa so kot ogleduha Krucev z motikami ubili.

To so nekateri spomini, ki se še zdaj hranijo med ljudstvom iz tistega žalostnega

časa, ko so cele trume rokovnjačev in roparjev hodile iz Ogrskega čez mejo plenit in ropat.

6. Zadnji napadi Krucev.

Dve leti je imela Štajerska mir pred Kruci, kajti Karolyi se je s svojimi trumami obrnil leta 1705. proti Avstrijskemu in je ropal in žgal tam ter obiskal celo neko predmestje Dunajskega mesta. Rakoczy je pa sklical deželni zbor in se dal za kneza in poglavarja proglasiti. Njegove čete so bile na Martinovo l. 1705. pri Velikem Varadinu sicer premagane in precej pobite, pa ne uničene ter so toliko grozovitejše razgrajale na Avstrijskem in l. 1706. tudi na Štajerskem. Na zadnji dan sušča istega leta se namreč vsipljejo v dveh večjih oddelkih Kruci zgoraj Radgone pri nemški Sv. Ani in Kleku na Štajersko tor vibrajo nad Straden. Njihov divji krič pa zdihovanje in plakanje ubogih ljudi, razlegalo se je po celi okolici. Kar je le moglo odbežati, pobegnilo je v hoste in na bregove. Kaj milo so se stradenski zvonovi oglasili in klicali verno ljudstvo na pomoč. In zares, prišlo jih je precejšnje število. Ž njimi se dekan Matija Marko Krucem hrabro v bran postavi ter jih srečno odpodi. Potem še plane s precejšnjo trumo pogumnih možakov nek školnik nad nje ter prežene divjake prek meje na Ogrsko. Toda koder so hodili, vzdigoval se je dim požganih hiš

kvišku.¹ Da bi ta divja drhal, ki je leta 1707. imela zopet 70.000 oboroženih mož, ne udrila vnovič preko Mure na Štajersko, postavili so tje močne straže. Tudi iz Središke župnije je l. 1707. hodilo 420 ljudi k Muri stražit.² Toda pri vsem tem so Kruci l. 1708. vendarle na Štajersko prišli. Razsajali in ropali so najbolj okoli Friedberga, v Dekanovcih in drugih tamošnjih krajih. Nekatero trume so prihrule takrat še tudi v ljutomerske kraje ter divjale okoli Male nedelje in v Tomaževski župniji. Ljutomeržani so stare listine in denarje zaprli v močno škrinjo ter jo dne 29. okt. skrili v zvonik. Takratni župan Gregor Varašič se je sicer postavil v bran, vendar ni mogel zabraniti, da bi Kruci ne opleni trga. V občinski hiši v Ljutomeru se nahaja slika, ki predstavlja župana Gregorija Varašiča kot vodjo tržanov v borbi s sovražniki ter ima napis: „Pro aeterna Memoria Gregorius Waraschitz. P. T. Iudex ordinarius in opido Luetttemberg Anno 1713.“³ Trdi se, da ta slika predstavlja kak dogodek iz časa Krucev. Ker pa l. 1713. v Ljutomeru ni bilo Krucev, vtegne slika predstavljati župana v borbi z branečkim graščakom baronom Mauerburgom, ki je Varašiča odstavil ter ga dal v Gradcu zapreti, ker je z oboroženo roko nje-

¹ Krempl, Dogodivšine str. 192.

² Središki arhiv. (Od 1. januarja do 30. junija 1707 420; od 1. julija do 10. decembra pa 642 ljudi.)

³ V večni spomin Gregorij Varašič, ta čas redni sodnik v trgu Ljutomer leta 1713.

govim ljudem na trškem zemljišču prepo-vedal lov dne 23. febr. 1713. Mogoče je pa tudi, da se slika vendar nanaša na borbo s Kruči, pa je bila l. 1713. napravljena.

Ormožki graščak Franc Anton l'ete se je z nekaterimi vojaki in precejšnjo trumo kmetov osebno v bran postavil, pa je bil premagan, njegovi vojaki pa večjidel ubiti. Brez dvoma bi bila enaka usoda zadela tudi njega, ko bi ne bil srečno v vinograd odbežal in bi mu ondotni njegovi podložniki ne bili ohranili in oteli življenja.¹ V zahvalo za to je pred svojo smrtjo l. 1710 sporočil precej denarja, naj bi se v ondotnih krajih postavila cerkev sv. Tomaža, kar se je po prizadevanju križnikov vskjub nekaterim nepričakovanim oviram l. 1717. tudi zgodilo.²

Ko je vsled Evgenijeve zmage pri Malpaquet-u, dne 11. septembra l. 1709. Francozom, glavnim zaveznikom Krucev, zvezda vojne sreče zatonila, spoznal je tudi Rakoczy za dobro in potrebno, s cesarjem se pogoditi. Pa med tem, ko se je on pogajal, pri razbijale so meseca septembra l. 1710. njegove trume pod vodstvom grozovitega Adama Palok zopet na Štajersko — zdaj hvala Bogu zadnjikrat. Ropale in žgale so okoli Tirnave in Halbenrajna, pobile več kmetov na polju in odgnale seboj veliko konj in nekaj ljudi. Prebivalci bi se divjakom bili radi v bran postavili, pa

¹ Sim. Povoden, rokopis.

² Kronika pri sv. Tomažu.

niso imeli orožja.¹ Rakoczy je na to pobegnul na Poljsko. Karolyi, njegov poglavitni zaveznik pa se je dne 30. aprila l. 1711. na Malenyski planjavi s svojimi trumami vstaji slovesno odpovedal in cesarju zvestobo prisegel. Puntarji so se mirno razšli in ustaj nezadovoljnih Ogrov in napadov Krucev na Slov. Štajer ni bilo več.

Kruci so imeli tudi svoj lasten denar. L. 1840. so v župnijskih goricah izkopali enega z letno številko 1706, kar nam kaže, da so Kruci ondi hodili še po l. 1706. En tak denar z letno številko 1704 so pa v Ljutomeru našli.² Tudi pisatelj teh vrst³ dobil je slučajno en kručevski denar z letno številko 1705.

* * *

S Kruci se je poskušalo tudi že slovensko pesništvo. V neki zbirki starih pesmi, večji-del zgodovinske vsebine, se nahaja ena tudi o Krucih. Kdo jo je zložil, se ne da natančno določiti. Soditi po drugih pesmih, ki se nahajajo v dotični zbirki, bila bi tudi ta pesem slavnega zgodovinarja A. Krempla, pisatelja „Dogodivšin štajerske zemlje“. Glasi se, glede jezika celo nespremenjena, tako le:

¹ Dr. R. Peinlich, Geschichte der Pest II. 309.

² Krempel, Dogodivšine str. 212.

³ Namreč rajni Slekovec. — Enak denar so našli pred nekaj leti v jabolki na zvoniku pri Sv. Juriju v Slov. goricah, ko so jo nekaj popravljali.

Kruci v Ormoži
v leti 1704.

Ormož! Jaz zapojem ti,
Kak se tebi je godilo,
Kadar so Medjimorci
No Madjari, Kruci silo
V tem slovenskem Štajari
Ino v tebi delali.

Prvi den po svečnici,
So se Kruci kakti toča
Nad Središče vsipali,
Kaj se j' tresla vsaka koča
No so vse vu Farofi
Skvarili no poropali.

Te pa so za neke dni
Kruc v Ormož privihreli,
Tam se nemre spisati,
Kaj so ondi vse počeli.
Grad najperle strahoto
Je občutil njihovo.

Tam so tak razbijali
No napravli telko kvara,
Da ne dveri, ne peči,
Mize, stola nit' omara
Lonca, sklede, verčeka,
Ne blo najti celega.

Penezi zazidani
Vun so vzeti no živina,
Zernje, zabel vse reči,
In več taužent veder vina,
Kaj je ne potrošeno,
Včasi je pokončano.

Kak so grad obernoli
Na kip tolovajske jame,
Te po celem Ormoži
So sporobili vse hrame,
No na zadno hiše tri,
Štale, marof vužgali.
Čutnost tega no pogled
Je okolne stanovnike
Spravil v takšni strah, trepet.
Kaj so skrili vse v postnike.
No okol razbežali
Varaški no kmetiški.
Strašen moškim, ah! pobeg!
Oh strašnejši še za ženske,
Zdaj gda cvili mrzel sneg.
Mor'te matere Slovenke
Tople hiše zapustit
No z otrokmi vun ta it.
Na pobegi jočejo
Se za svojo preskrbljenje,
Kajt' je vse spokončano,
Kaj so spravli za življenje.
Hiže so sporoblene
No še neke skurjene.
Ah nevolna dečica,
Gde bo tebi kakšno jesti;
Mati nije +lobodna
Z vami v hosti ne na cesti.
Ah! nebó presmileno
Ah! ogledni se na to!
Tak to javkanje no krič
Je trpelo do cvetnice,

Dok' Hrvatov zvujzdni bič
 Nje čez lotmerske gorice
 Je pretiral na skakaj
 Na Medjimorsko nazaj.
 Tam so blüzi Razkriža
 S temi puntari mesar'li,
 Doklam nje so sceloma
 V Muro no prek Mure vdar'li.
 Tak je zemlja štajerska
 Kuge te b'la rešena.

* * *

Zli duh, ki je naši deželi povzročil toliko gorja, še vedno tiči v Madžarih. Sedaj bodo smeli celo slovesno prepeljati telesne ostanke Franca Rakoczyja in s tem bodo v madžarskem narodu tudi na novo oživele ideje Rakoczyjeve. Kako se vendar časi spreminjajo! — Nam pa ob dvestoletnici naše zmage nad Kruci proslavljanje Rakoczyja vzbuja le trpke spomine. Milijone denarja in potoke krvi so že naše dežele žrtvovale zaradi Ogrov in sicer v veliki meri le v njihov hasek. Star pregovor pravi, da je zgodovina učiteljica življenja; ako le nekoliko zasledujemo madžarsko zgodovino zadnjih 400 let, nam bo marsikaj jasno ravno v sedanjih političnih zmešnjavah na Ogrskem. Zapoljeve, Rakoczyjeve in Košutove ideje so zmagale pri zadnjih volitvah . . .

Iz stališča štajerske zgodovine pa moramo odločno protestirati zoper bahati naziv, ki si ga svojijo Madžari, da se imenujejo „viteški narod.“ Ropanje, upor in požiganje ni viteštvo.

KAZALO.

	Stran
I. Politično razmerje med avstrijskimi deželami in Ogrsko v 17. stoletju . .	1
II. Kruci na Slovenskem Štajerskem :	
1. Prvi pojavi Krucev. Mat. Slekovec	23
2. Kruci v Ljutomeru l. 1704 . .	30
3. Kruci v Središču	36
4. Kruci v Veržeju	50
5. Kruci na Sekolovskem	57
6. Zadnji napadi Krucev	62

